

Literatura i paisatge

A cura de Fina Anglès

LLORENÇ SOLDEVILA I BALART

JOSEP-SEBASTIÀ CID, EUGENI PEREA

I JOSEP SANTESMASES

APELLC

ELS DIMECRES LITERARIS DE L'APELLC

Literatura i paisatge

A cura de Fina Anglès

Associació de Professionals i Estudiosos
en Llengua i Literatura Catalanes

TARRAGONA

Aquest llibre ha estat editat
amb la col·laboració de la

© 2009 Llorenç Soldevila, Eugeni Perea,
Josep Sebastià Cid i Josep Santesmases

Edició propietat de l'ASSOCIACIÓ DE PROFESSIONALS
I ESTUDIOSOS EN LLENGUA I LITERATURA CATALANES
Av. Catalunya, 35 · Tarragona 43005

Maquetació: Jaume Llambrich
Impressió i enquadernació: Artyplan, SL

DL: T-480-2009

ISBN: 978-84-69137352-2

TAULA

Nota editorial / 7

FINA ANGLÈS

Geografia literària dels Països Catalans: la gènesi d'un projecte / 9

LLORENÇ SOLDEVILA I BALART

TAULA RODONA

Literatura i paisatge a les Terres de l'Ebre / 29

JOSEP-SEBASTIÀ CID CATALÀ

Mirall vora el camí / 55

EUGENI PEREA SIMON

Un joc íntim i col·lectiu en èpoques de transformació / 71

JOSEP SANTESMASES I OLLÉ

NOTA EDITORIAL

L'Associació de Professionals i Estudiosos en Llengua i Literatura Catalanes (APELLC), vinculada al Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, com cada any, també aquest 2006, s'ha volgut fer present en la Tardor Literària de la ciutat de Tarragona organitzant una activitat vinculada a la literatura.

I ens ha semblant, no solament interessant sinó també oportú, necessari i actual, de tractar la literatura vista des de la perspectiva del seu lligam amb el paisatge perquè cada vegada més, a casa nostra, sorgeixen estudiosos d'aquest tema, se n'editen publicacions, neixen associacions, s'organitzen seminaris o es fixen itineraris poètics i rutes literàries.

Tractar, doncs, del tema "Literatura i paisatge" ens ha permès poder convidar Llorenç Soldevila, que n'és l'estudiós més veterà i més important a casa nostra, a fer la conferència "Geografia literària dels Països Catalans" el contingut de la qual no solament ens dóna a conèixer la gènesi dels seus estudis sinó també l'estat actual de la qüestió tot fent una menció especial a les comarques tarragonines i a les terres de l'Ebre.

També, i amb la voluntat de donar veu a estudiosos del tema des de les comarques de Tarragona, hem organitzat una taula rodona que ha comptat amb la presència de Josep-Sebastià Cid Català, de les terres de l'Ebre, Eugeni Perea Simón, del Camp de Tarragona i Josep Santesmases Ollé del Gaià.

Tot plegat doncs, ha fet possible que la Tardor Literària de Tarragona s'hagi fet ressò, en majúscules, d'una realitat ja clàssica en el món de la creació literària, present de temps en cultures europees com l'an-

glesa o la francesa però més nova i recent a casa nostra. I això en un moment en què el valor que la societat i les institucions i organismes públics atorguen al paisatge esdevé, cada vegada més, patrimonial i identitari.

Fina Anglès

APELLC

Geografia literària dels Països Catalans: la gènesi d'un projecte

Llorenç Soldevila i Balart

1. Una mica d'història

El camí de metamorfosi, de simbiosi, entre paisatge i literatura en el nostre país ha estat lent, intermitent i progressiu en el temps. És un procés que s'inicia de la mà dels nostres romàntics més conspicus: Víctor Balaguer amb Sant Miquel del Fai, i ell mateix i Anselm Clavé, amb Montserrat, i que culmina en un primer estadi, sobretot, amb Jacint Verdaguer i la intensa identificació de part de la seva obra amb el Montseny, Montserrat i Canigó, els tres cims de la pàtria. A partir d'aquests autors, literatura i paisatge es convertiran en dos elements d'una mateixa cara, guanyant tant en operativitat com en qualitat.¹

Ja en el segle xx, amb noves estètiques però encara amb rastres de romanticismes, es materialitzaran altres paisatges literaris: Joan Maragall operarà, sobretot, amb les contrades pirinenques; Víctor Català ho farà amb el microcosmos de *Solitud*, al bell mig del Montgrí; Ors se centrarà en l'arbitrarització del Montseny i, específicament, de Gualba, i Guerau de Liost amb la transubstantivació de la seva muntanya d'ametistes. En prosa aparentment més mengívola, Pla acabarà de consolidar l'operació en bona part del territori, conjuntament amb alguns escriptors com Joan Santamaria, primer, i Josep Vallverdú, Josep Maria Espinàs i Vidal Vidal, després.

1. Pel que fa a les informacions obtingudes sobre les comarques tarraconines i la literatura he d'agrair especialment l'ajuda de Magí Sunyer, Carme Mas, Carme Abril, Màrius Pont, Màrius López Albiol i Joan Cavallé.

En el procés de compenetració de literatura i paisatge, si en els inicis hi pesa molt la poesia; de mica en mica, hi aniran intervenint tots els gèneres i, a mesura que avancem en el temps, prenen especial interès els memorialístics (recordem, per exemple, l'aportació de Marià Manent i la seva fusió vital i literària amb el Montseny, sobretot durant la Guerra de 1936-39).

Pel que fa a l'edició de materials relacionats amb la difusió popular i, sobretot, escolar, d'aquest tipus de literatura, hem de dir que abans del 1936 en tenim ben poques mostres. Citem com a més paradigmàtics els casos de Joan Santamaria amb la sèrie de *Visions de Catalunya*,² i la proposta més didàctica d'Artur Martorell que elaborà els tres volums de *Selecta de lectures: llibres de llenguatge*.³ Durant la guerra hi hagué una nova proposta molt conjuntural, *Presència de Catalunya, I: La terra*⁴ una antologia de textos sobre paisatges i pobles del país, confeccionada de cara a mantenir la moral dels soldats en el front.

A la postguerra, amb totes les limitacions que s'imposaren en el país, hi ha l'aportació primerenca de Josep Iglésies amb *Les ciutats del món* (1948) i, cinc anys després, la decisiva proposta, almenys per a mi de "rutes literàries" feta per Josep Maria de Casacuberta amb Verdaguer.⁵

2. *La Catalunya Nova* (1927), *La Catalunya Vella: La Muntanya* (1928), *El Pla i la Costa* (1929) i *Mallorca* (1935).

3. Eren tres volums agrupats per temes, I: *Les plantes, els animals i els elements*, aparegut el 1935; II: *La mar, la plana i la muntanya*, i III: *Els pobles, les ciutats i els homes*, Barcelona: Gustau Gili, 1935-1937 (2ª edició en un sol volum).

4. Autors diversos, *Presència de Catalunya, I: La terra*, Barcelona: Generalitat de Catalunya - Serveis de Cultura al Front, 1938.

5. Casacuberta, Josep Maria de, *Excursions i sojorns de Jacint Verdaguer a les contrades pirinenques*, Barcelona: Editorial Barcino, 1953.

A partir de la dècada dels cinquanta, l'Editorial Selecta comença una sèrie de volums dedicats a les ciutats i algunes contrades del país descrites i resseguides per autors regionals que les coneixen bé.⁶ D'entre tots, destaquem, especialment, el *Llibre de Tarragona* (1953) i el *Llibre de Poblet* (1955), de Manuel de Montoliu i el *Llibre de Santes Creus* (1967), d'Eufemià Fort.

La creació de dos premis específics per aquest tipus de literatura, primer, el 1959, el Maspons i Camarasa i, després, a partir de 1970, el Catalònia, van generar volums dedicats a comarques, viles i algun barri barceloní.⁷

També Josep Romeu farà una aportació original amb el seu llibre *La muntanya* (1952),⁸ que, anys després, tindrà una plasmació actualitzada i molt més didàctic.⁹ Joaquim Molas, als inicis

6. El primer d'aparèixer va ser el *Llibre de Tossa*, de Josep Palau, seguit del *Llibre de muntanya*, de Josep Romeu i el *Llibre de Sitges*, de Ramon Planes. Poc després van venir la reedició dels tres volums de *Visions de Catalunya*, de Joan Santamaria. Seguiren: *Llibre d'Eivissa*, de Marià Villangómez; *Llibre d'Andorra*, de Lluís Capdevila; *Lloret de Mar*, d'Esteve Fàbregas, i *Llibre del Rosselló*, de Rafel Gay de Montellà.

7. El primer premi Maspons i Camarasa va ser per a *El Vallès*, de Ferran Canyemeres. Successivament el guanyaren: *L'Alta Garrotxa*, de Josep Girona; *La vall de Torelló*, de Lluís Thomasa de Subirà; *La Cerdanya*, de Rafel Gay de Montellà; *Granollers*, de Jordi Baulies; *Banyoles vora el llac*, de Jaume Fariol i *El Maresme*, Salvador Ginesta. També s'editaren alguns dels finalistes: *La conca de Barberà*, de Josep M. Poblet; *Andorra*, Montserrat Palau; *La Bisbal*, Pere Lloberas. El *Baix Empordà*, de Baldiri Ferrer va ser el primer premi Catalònia, el 1970. El següent: *Coses i gent de l'Empordà*, de Joan Guillamet; *La comarca de la Selva*, de Salvador Ginesta; *Hostafrancs*, de Carles Carreras i Vilanova i la Geltrú, d'Albert Virella.

8. *Llibre de la muntanya: Recull comentat de textos muntanyencs*, Barcelona: Edicions Selecta, 1952.

9. Camps, Josep, i Jubany, Àngels, *La muntanya: Antologia de textos*, Barcelona: Edicions 62, 1992.

d'Edicions 62, confegirà un llibre pedagògic i divulgatiu sobre poesia i paisatge, il·lustrat deliciosament per en Todó¹⁰ i, anys després, editarà un llibre luxós sobre paisatges de Catalunya i literatura il·lustrat amb fotografies de Pilar Aymerich.¹¹ Poc després, Joan Maria Pujals ens va oferir un volum semblant concretat a Tarragona.¹²

A la dècada dels noranta es produeix un autèntic esclat de llibres monogràfics dedicats a interrelacionar literatura i territori, obre la saga Lleida,¹³ seguida per Andorra,¹⁴ Palma de Mallorca,¹⁵

10. Molas, Joaquim, *Lectures de poesia catalana*, Barcelona: Edicions 62, 1968.

11. *Paisatges de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1990 i *Les metamorfosis de Barcelona*, Barcelona: Ajuntament/Enciclopèdia Catalana, 1992.

12. *De bat a bat. Paisatge de Tarragona*, Barcelona: Editorial Columna, 1991.

13. Vidal Vidal, *Les rutes de Ponent, I: L'oració dels perduts*. Lleida: Edicions de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, 1987; *Les rutes de Ponent, II: El país de les pomes*. Lleida: Virgili & Pagès, 1988; *Les rutes de Ponent, III: La porta del cel*. Lleida: Virgili & Pagès, 1989; *Les rutes de Ponent, IV: El centre del món*, Lleida: Pagès Editors, 1990; *Les rutes de Ponent. V: La ciutat de l'oblit*. Lleida: Pagès Editors, 1998; *Del Pirineu a l'Ebre*, Barcelona: Edicions Proa, 1999. Biosca, Mercè, i Cornadó, Maria de la Pau, *La ciutat de Lleida i els escriptors*, Barcelona: Edicions de la Magrana, 1996.

14. Valls, Miquela, *Andorra cap a la literatura*, Andorra: Editorial Maià, 1992.

15. Valero i Martí, Gaspar, *Itineraris pel centre històric de Palma*, Ajuntament de Palma: Palma de Mallorca, 1993; *Camins i paisatges: Itineraris culturals per l'illa de Mallorca*, Olañeta Editors: Palma de Mallorca, 1994; *Palma, ciutat de poesia*, em consta publicat el 1999; *Palma, ciutat narrativa*, Palma, 2002.

Tarragona i el Camp,¹⁶ Girona,¹⁷ Castelló de la Plana¹⁸ i, finalment, Barcelona.¹⁹ Una de les darreres aportacions en un camp més erudit és el *Diccionari dels llocs imaginaris dels Països Catalans*²⁰ de Joan Lluís Lluís sobre llocs literaris de ficció en la literatura catalana.

A un nivell territorialment més localitzat a partir de 1994 s'inicien les Trobades d'Escriptors de les Valls d'Àneu, endegades sota la batuta de Ferran Rella i Isidor Cònsul. Entre aquest any i 1998, se n'hi celebraren cinc, que tenen una primera materialització en *Cua de Bou: Literatura a les Valls d'Àneu*.²¹ Una de les condicions bàsiques per a participar-hi era que els diferents autors havien de crear un text ambientat o que partís de la rea-

16. Corretger, Montserrat, *La terra del llamp*, Barcelona: Edicions de la Magrana, 1998; Rovira i Virgili, Antoni, *Tarracoclara*, a cura de Maria Capdevila i Teresa Rovira i Comes, Tarragona: Autoritat Portuària de Tarragona, 2004; Anglès i Soronellas, Fina, *Un passeig amb els sentits de la natura a l'art: Itinerari a l'Aleixar i Maspujols amb l'obra de Joaquim Mir i Marià Manent*, Tarragona: Diputació de Tarragona, 2006.

17. Aragó, Narcís-Jordi: *Guia literària de Girona*, Tarragona: Edicions El Mèdol, 1995; autors diversos, *Atles literari de les terres de Girona*, Girona: Diputació de Girona, 2003. 2 volums.

18. Messeguer, Lluís, *Castelló literari: Estudi d'història cultural de la ciutat*, Publicacions de la Universitat Jaume I / Servei de Publicacions de la Diputació de Castelló, 2003.

19. Vila-Sanjuán, Sergio, i Doria, Sergi (eds.), *Passejades per la Barcelona literària*, Barcelona: Grup 62, Ajuntament de Barcelona, Fundació Germán Sánchez Ruipérez, 2005.

20. Barcelona: La Magrana, 2006.

21. Barcelona: Edicions Proa, 1999.

litat històrica o antropològica d'aquelles valls. D'aleshores ençà n'han aparegut sis volums més editats per Proa.²² Per la seva banda, l'escriptor Pep Coll ha confeccionat unes antologies específiques de literatura lligada a les comarques dels Pallars.²³

2. Encara, la història personal

El primer interès pedagògic sobre la interrelació del paisatge i la literatura i l'aplicació didàctica d'aquella a l'ensenyament, se m'imposa després d'un viatge a Anglaterra la primavera de 1980 i arran de l'impacte que em produí la memòria literària sobre Shakespeare a Stratford-on-Avon. De retorn, vaig anar per atzar a conèixer el territori verdaguerià de Folgueroles i, allí vaig trobar-m'hi la ruta organitzada el 1977, arran del centenari de la publicació de *L'Atlàntida*, ja marcada amb esteles de pedra. Així doncs, primer van ser les rutes personals, de descoberta, de Verdaguer i Pla, però tot plegat em va motivar a començar amb els alumnes provatures que es van materialitzar amb les rutes del Comte Arnau (1981), de Verdaguer (1983) i de Pla (1984 i 1988). Després de la realització d'aquesta darrera, de vuit dies de durada per la Costa Brava i el Rosselló, vingueren les del Montseny (1990), les Illes Balears (1994), la del País

22. *Te de roca: Literatura a la Ribagorça* (2000), *Set claus: Relats d'Andorra* (2001), *Pernassius Apollo: Relats de l'Alt Pirineu* (2002), *Aiguaneix: Relats de la Vall Fosca* (2003), *Temps de fogony. Relats històrics de l'Alt Pallars* (2004) i *Lux Mundi: Relats de la Ribagorça* (2005).

23. *Els escriptors i la Vall Fosca*, Lleida: Universitat de Lleida i Ajuntament de la Torre de Capdella, 2002; *Els escriptors i el Pallars Sobirà*, Sort: Ajuntament de Sort, Universitat de Lleida i Consell Cultural de les Valls d'Àneu, 2003 i *Lletres de la riba tallada. Antologia literària de l'Alta Ribagorça*, Lleida: Pagès Editors, 2004.

Valencià (2001) i la monogràfica d'un nou autor, Baltasar Porcel (2004).

En paral·lel, sobretot a partir de la ruta planiana de 1988, s'inicia la meua col·laboració cada vegada més estreta amb L'Aixernador Edicions d'Argentona. Allí publiquem els llibres de Verdaguer, Pla i del Montseny. I a partir de 1992 arribà l'inici de la col·lecció "Els escriptors i el país". Un títol que el dissenyador va posar sobre un perfil geogràfic dels Països Catalans i que decidírem amb en Manuel Llanas, sense saber que a Occitània hi havia una editorial que també feia en francès una col·lecció amb el mateix nom. A la col·lecció maresmenca aparegueren un total de sis títols.²⁴ Un de dedicat a Montserrat, ja no hi va poder sortir a causa de la crisi de l'editorial el 1995. I ho féu a La Magrana, iniciant una nova col·lecció que havia de dirigir jo i que, tanmateix, tampoc no va tenir continuïtat.²⁵

El curs 2004-2005, la Conselleria d'Educació em va donar un llicència d'estudis per a poder dur a terme l'aplicació didàctica de la projectada *Geografia literària dels Països Catalans*. També, en el mateix sentit, vaig rebre un ajut de la Institució de les Lletres Catalanes. Així va iniciar-se el procés de materialització del projecte que avui els presento.

En el darrer tram d'aquest periple, el curs 2006-2007, la Universitat de Vic ha donat aixopluc acadèmic i institucional a l'empresa.

24. Verdaguer, Foix, Maragall, Espriu, Comte Arnau i Sant Llorenç del Munt.

25. Bruguera, Maria Mercè i Ducròs, Joan, *Montserrat: Rutes literàries*, Barcelona: Edicions de la Magrana, 1997.

3. *El cas excepcional del Montseny*

Quan l'any 1990, amb altres companys ens vam posar a treballar per a fer la *Ruta literària pel Montseny i les Guillerries* no ens podíem pensar que aquest espai natural, esdevingut mític per diversos motius, podia donar tant de joc pedagògic a partir del gran cúmul de literatura que els autors n'han segregat a partir del segle XVII.

De l'experiència en sorgí un volum *El Montseny i les Guillerries: Paisatge, mite i literatura*²⁶ de 650 pàgines on vam intentar treballar transversalment tots els aspectes culturals lligats amb el massís. Vam posar un èmfasi especial en la literatura, la popular i la culta, que sobre aquest espai s'havia creat al llarg dels anys i des de les diferents tendències estètiques. Així, comptabilitzàrem un total de 108 obres literàries amb extensions i gèneres diversos i més d'una trentena d'assaigs literaris sobre els autors i el marc natural montsenyenc. Possiblement no hi cap més territori al país amb una semblant dedicació. Un cas molt diferent seria Montserrat que, si bé el guanya en bibliografia general, queda a bona distància si ens fixem en el nombre d'obres (no en poemes i textos i referències esparses) que li han dedicat els diferents autors.

4. *Les cases museus i els fons documentals*

En l'actualitat tenim registrades trenta-cinc cases-museu de diferent tipologia i importància i 142 fons documentals literaris arreu dels PPCC²⁷. Aquests darrers els trobem centralitzats,

26. Argentona: Autoedició IES Alexandre Satorras de Mataró i Ajuntament de Mataró, 1991.

27. ALCOIÀ: Fons documental d'Enric Valor, Biblioteca-Casa de Cultura (Castalla); ALT EMPORDÀ: Casa-museu Víctor Català (L'Escala); BAIX

bàsicament, a Barcelona. A banda dels fons continguts a l'Arxiu Maragall, a la Fundació Joan Brossa, la Rebotiga de Pitarrà i la Casa-museu Verdaguer de Vil·la Joana de Vallvidrera, tenim els fons documentals de la Biblioteca de Catalunya (29), l'Arxiu Històric de la Ciutat (10 de consultables i 8 de no consultables) i l'Arxiu Nacional de Catalunya (24).²⁸

EMPORDÀ: Casa-museu Josep Pla (Palafrugell); BAIX LLOBREGAT: Casa-museu Francesc Pujols (Martorell); BAIX PENEDES: Fons documental de Carlos Barral (Calafell), Casa-museu Àngel Guimerà (El Vendrell); BAGES: Casa de Fèlix Torres i Amat (Sallent); BARCELONÈS: Joan Brossa (Barcelona), Casa-museu Joan Maragall (Barcelona), Rebotiga de Frederic Soler (Barcelona), Casa-museu Vil·la Joana (Vallvidrera), Fons documental de Mercè Rodoreda (IEC); GARRAF: Fons documental Víctor Balaguer (Vilanova i la Geltrú); Can Cabanyes (Vilanova i la Geltrú); Casa-museu del Cau Ferrat, Santiago Rusiñol (Sitges); MALLORCA: Can Costa (Pollença), Fundació Villalonga Rotger, Miquel Costa i Llobera, Cala Murtra (Pollença), Casa-museu Llorenç Villalonga (Benissalem), Sala Arxiduc Lluís Salvador. Museu, Son Masroig (Deià); MARESME: Casa-arxiu Pere i Joan Coromines (Sant Pol de Mar), Fundació Palau (Caldes d'Estrac); MENORCA: Museu Arxiu Francesc Hernández Sanz (Maó); Sala Màrius Verdaguer (Ateneu de Maó); OSONA: Casa Bojons, Jaume Balmes (Vic); Casa-museu, Jacint Verdaguer (Folgueroles); RIBERA BAIXA: Casa-museu, Joan Fuster (Sueca); SEGARRA: Casa-museu Duran i Sanpere (Cervera); URGELL: Guillem Viladot, Casa-museu Lo Pardal (Agramunt); VALLÈS OCCIDENTAL: Fons documentals, Anna Murià i Agustí Bartra (Terrassa); Ferran Cañameres (Terrassa); Josep Maria Folch i Torres (Palau de Plegamans); Casal Pere Quart, Fons documentals de Joan Oliver i Francesc Trabal (Sabadell); Fundació Maria-Mercè Marçal, Vapor Codina (Sabadell); VALLÈS ORIENTAL: Casa-museu Enric Prat de la Riba (Castellterçol).

28. Per a tenir informació sobre la llista completa d'aquests centres es pot consultar el web de la Institució de les Lletres Catalanes.

5. Els llocs i les rutes literaris

En aquest moments tinc descrits uns 1.500 llocs literaris, més de la meitat a Catalunya i la resta pels diversos territoris dels Països Catalans. Bona part d'aquests llocs estan relacionats amb les rutes literàries que he dissenyat sobre autors o centres d'interès (títols d'obres, punts geogràfics emblemàtics i mites). Les rutes literàries organitzades abracen quaranta autors, de Ramon Llull a Jaume Cabré, i alguns d'ells, com Verdaguer i Pla, amb més d'una proposta.

6. La literatura i les comarques tarragonines i de les terres de l'Ebre

L'ALT CAMP centra bona part del seu interès a la ciutat de Valls lligada amb l'obra de Narcís Oller, concretament amb *Vilaniu*. Fragments d'aquesta novel·la permeten lectures a diversos punts de la ciutat (Casa nadiua, Plaça del Blat, Can Rodon, Can Segarra, el Casino, la Societat Agrícola, La Maiola i torre i la casa dels masovers dels de Moragas). Com a llocs molt puntuals podem citar també la casa de Carles Cardó i el punt on va ser ajusticiat el bandoler la Pera, recuperat com a mite modern en una coneguda cançó de Lluís Llach. A més, s'hi pot relacionar l'obra de Margarida Aritzeta en alguns punts de la ciutat. Al coll de Lilla, amb la panoràmica del Camp als peus, és un bon lloc per llegir el poema que Antoni Rovira i Virgili dedicà a Valls.

A la comarca, però, hi tenim el Monestir de Santes Creus, a Aiguamúrcia, que és l'altre pol d'atenció no només literari sinó patrimonial. A més, és clar, d'Alcover, lligat amb l'obra dels germans Cosme i Plàcid Vidal i, Mont-ral connectat amb bona part de la memorialística d'Olga Xirinacs, amb algunes narracions de Josep Iglésies i amb poemes de Ramon Muntanyola.

Al BAIX CAMP, podem fer les rutes de Gabriel Ferrater i Xavier Amorós per Reus, que es complementen amb els centres d'interès de la Plaça del Mercadal i la Plaça Prim, tots dos tractats per autors diversos. Encara cal citar l'institut de segon ensenyament, lloc lligat a molts personatges il·lustres locals i el Raval de Jesús on tenia la llibreria Cosme Vidal. Per la seva banda, el Centre de Lectura de Reus, un espai de cultura dels més singulars de tot el país, vol una visita i lectures literàries de diversos autors (Hortensi Güell, Bonaventura Vallespinosa, Josep Iglésies, Joaquim Santasusagna...).

A Riudecanyes hi ha el castell d'Escornalbou, lloc indissociable de la personalitat d'Eduard Toda, cantat per tot un seguit d'autors que hi van tenir relació personal. Altres centres d'interès literari són: Prades de Montsant, amb la famosa font i l'ermita de l'Abellera; Cambrils, amb llocs lligats amb textos de Anselm Turmeda, Ramon Muntanyola, Montserrat Gibert i Ramon Gomis; Pratdip, on Perucho situa alguns moments culminants de les *Les històries naturals*; la Selva del Camp, on podem fer una ruta monogràfica sobre Joan Puig i Ferrer i evocar Ventura Gassol davant la casa on va néixer. Finalment, Vinyols, amb el Parc de Samà, magníficament glossat per Ramon Gomis i algunes proses memorialístiques d'Eugeni Perea encastades a Riudoms (Mòsdriu, en la ficció literària).

L'interès literari del BAIX EBRE se centra gairebé exclusivament a Tortosa. Amb els autors històrics com Cristòfor Despuig ens podem acostar amb lectures dels *Col·loquis* a la casa de la nissaga, a l'antiga Llotja (on també hi podem relacionar un romanç de Francesc Vicent Garcia que s'hi refereix) i al Col·legi de Sant Lluís. La breu obra literària de Joan Baptista Manyà pot ubicar-se a les ermites del Coll de l'Alba i a la del Mig Camí,

amb les descripcions poètiques que fa de les muntanyes dels Ports. Els poemes de Gerard Vergés i Albert Roig poden acompanyar-nos amb visions més o menys àmplies del riu Ebre del castell de la Suda estant. Amb l'obra de Roig i de Zoraida Burgos podem, respectivament, connectar amb dos espais geogràfics molt concrets, la Font de la Caramella i el Delta. Algun fragment d'Eugeni Perea troba el seu lloc per ser llegit a la punta del Fangar.

A més a més, podem també lligar textos d'autors contemporanis a algunes altres poblacions: Xerta (Francesc Aliern), Deltebre (Baltasar Casanova) i Campredó (Emigdi Subirats). Les proses de Carles Barral i de Ramon Gomis, amb els seus periples mariners, ens poden acompanyar pels ports de l'Ampolla i l'Ametlla de Mar.

El BAIX PENEDÈS és una comarca que pivota a l'entorn de dues figures literàries: Àngel Guimerà i Joan Perucho. El primer lligat a El Vendrell, on hi ha la casa-museu i el segon, a Albinyana. A Sant Jaume dels Domenys, hi trobem la casa familiar d'Alfons Maseres. A El Vendrell també hi podem lligar la trajectòria dels germans Ramon i Jaume Ramon Vidales, davant la casa on van néixer. A Calafell hi ha la recent inaugurada Casa-museu de Carles Barral. És indispensable arribar-se a Llorenç del Penedès per retrobar la veu lírica de Rosa Fabregat.

A la CONCA DE BARBERÀ, el gran centre d'interès literari és el monestir de Poblet, al municipi de Vimbodí, bressol gòtic de la nostra nació. Als diferents punts d'interès arquitectònic, s'hi poden anar llegint textos dels més diversos autors. Poblet, juntament amb Montserrat, Núria, Queralt..., és dels llocs amb simbologia històrica al qual els nostres escriptors han dedicat llibres monogràfics. A més a més, a l'Espluga de Francolí hi ha

la casa natal de Ramon Comas i a Montblanc, la de Josep Maria Pobleu i el magnífic hospital de Santa Magdalena on s'escau d'evocar la figura de Joan Conangla i Fontanilles.

El MONTSIÀ és una comarca dominada per la presència, sobretot, de l'obra de Sebastià Juan Arbó. De fet, la seva mitificació deltenca és l'única que ens dóna una ruta literària equiparable a les que he preparat amb autors septentrionals. Amposta, per una banda, amb la torre de la Carrova, el Poador, el castell, la plaça de l'Àuber, la casa familiar i la dels Carvallo, els seus protectors i, per l'altra banda, Sant Carles de la Ràpita, amb la Casa Blanca, la privilegiada miranda de la Torreta, el carrer de Sant Roc de la infantesa, la plaça de Carles III i el Trabucador com a centre de tot de descripcions deltenques. En el Delta també podem llegir alguna prosa de Joan Josep Rovira i haurem de tenir present l'obra de Trinitat Fabregat a Alcanar i, la més recent, d'Emili Rosales, amb *La ciutat invisible*, de nou, lligada a Sant Carles de la Ràpita.

El PRIORAT és una comarca d'interès literari centrat en dos nuclis més o menys destacables: el monestir cistercenc de Scala Dei, a Morera de Montsant, i Siurana, especialment cantada per Josep Carner, que també va immortalitzar l'ermita de Sant Joan de Cornudella de Montsant. Hem de comptar també amb la Quartera de Falset, glossada per Espinàs; la casa de Xavier Amorós a Pradell de la Teixeta i el cafè Antic de Porrera, lligat amb l'obra de Lluís Llach.

A la RIBERA D'EBRE tenim essencialment dos grans centres d'interès literari. Benissanet per on es pot muntar una ruta monogràfica sobre l'obra d'Artur Bladé i Desumvila i l'eix Ascó-Flix, amb llocs principalment connectats a l'obra d'Andreu Carranza, tot i que Ascó té lligams prou consistents amb l'obra

de publicista de Carmel Biarnés. Móra d'Ebre ha estat descrita concisament per Bladé i Perucho. Riba-roja podria lligar-se amb mostres d'obra de Dolors Cabré. I, encara, Miravet es pot connectar amb textos sobre la Batalla de l'Ebre, d'alguns autors.

L'interès literari del TARRAGONÈS està molt centrat per l'hegemonia literària de la capital. Tanmateix, poden ser punts de lectura obligada alguns indrets de la rodalia com l'Arc de Barà (a Roda de Barà) de la mà de Guimerà i Salou, amb el monument al rei en Jaume i la platja on se suïcidà Güell. Pel que fa al terme municipal tarragoní, hi tenim els llocs literaris del Pont del Diable o de les Ferreres, El Mèdol i la Torre dels Escipions, que es poden relacionar amb textos de Josep Carner, Josep Maria López-Picó, Joan Antonio Guàrdias i Ramon Gomis. A més, hi ha la casa d'estiueig d'Antoni Rovira i Virgili a l'Arrabassada.

La ciutat de Tarragona ha estat un camp de proves per a fer rutes literàries d'ençà uns anys. En el marc de la tardor literària se n'han realitzat diverses.²⁹

Tarragona es pot organitzar en quatre grans eixos literaris. Primer, l'arqueològic, que comprendria el Passeig Arqueològic (amb el poema de Perucho dedicat a Tàrraco), l'Amfiteatre (amb una glossa de Xènius i un poema de Josep M. Casa de Müller) i l'edifici del Pretori (amb una traducció d'un himne de Prudenci feta per Costa i Llobera i una descripció de Ramon Gomis).

El segon eix seria el format per la Rambla Vella, carrer Major i la catedral. En la primera, hi ha tot de textos de Pin i Soler sobre tradicions i costums que hi lliguen a la perfecció, a més de les

29. Ruta de Vicent Andrés Estellés (2001), Ruta de Josep Pin i Soler (2003), El Modernisme literari a Tarragona (2004), Ruta de la Rambla Nova. 150 anys (2004), Rutes de Maria Aurèlia Capmany i Artur Bladé Desumbila (2005) i Ruta de Joan Puig i Ferrer (2006).

lectures que es poden fer d'aquest autor i d'altres al claustre de l'antic Institut. La catedral i els voltants poden ser espais adequats per llegir-hi diversos sonets de Joan Antonio i Guardias, fragments memorialístics de Manuel de Montoliu i de Josep Pla. Al claustre és oportuna la lectura del poema que li dedicà Ramon Pinyes. A les Escrivanies Velles, davant de la làpida amb inscripcions hebraïques, hi escau la lectura del fragment de poema de Vicent Andrés Estellés que en parla. En els propers porxos del carrer de la Merceria, s'hi adiu una prosa d'Eugeni Perea que rememora la presència dels pobres mendicants; un fragment de *Dies a la ciutat*, de Jordi Tiñena i alguns textos de Magí Sunyer.

Un tercer eix el constituïria la ruta de la Rambla Nova, que podria arrancar o acabar al Port del Serrallo (amb un poema de Antonio i Guàrdias i proses de Manuel de Montoliu, de Carles Barral i Olga Xirinacs); el Mirador del Mediterrani (amb textos de Manuel de Montoliu, Frederic Alfons i Orfila, Antoni Rovira i Virgili, Ventura Gassol i Olga Xirinacs) i a la Font del Centenari (Bladé Desumvila i Xirinacs).

I, el quart eix, el de les cases d'escriptors i literats, que podria seccionar-se en dos i adjuntar als ja descrits. Comprendria les de Rovira i Virgili (al carrer Major, 20); Manuel de Montoliu, Ca n'Yxart, Can Castellarnau (al carrer Cavallers); Domènec Guansé al carrer Méndez Núñez i la Casa de les Coques, on habitaren M. A. Capmany i J. Vidal i Alcover, amb textos d'aquest autors i de Josep Anton Baixeras.

La TERRA ALTA és una comarca amb poca riquesa literària. Gandesa centraria l'interès principal amb alguns textos de Joan Baptista Manyà, Joan Perucho i un fragment de la novel·la *L'hivern del Tigre*, d'Andreu Carranza situat al casal de Purroy. De

fet, és Perucho, que hi va viure anys, qui ens permet més lectures literàries al Santuari de la Fontcalda, a Horta de Sant Joan, on també ens podem servir de Palau i Fabre per evocar Picasso, i al Pinell de Brai (al Sindicat Agrícola). A Corbera d'Ebre, al poble destruït durant la Guerra del 1936-39, s'hi poden llegir poemes del badaloní Josep Gual Lloveres i un de Gerard Vergés.

TAULA RODONA SOBRE LITERATURA I PAISATGE

Josep-Sebastià Cid, Eugeni Perea,
i Josep Santesmases

Literatura i paisatge a les Terres de l'Ebre

JOSEP-SEBASTIÀ CID CATALÀ

El paisatge, comenta Alain Roger, és un invent francès, una creació a partir de l'holandès *landschap*. El terme aparegué el 1493 amb el poeta Jean Molinet, qui l'utilitzà per designar un "quadre que representa un país". El concepte de paisatge hauria, així, nascut amb el Renaixement, amb els orígens de l'Edat Moderna, vinculada a la pintura i a la poesia, és a dir, a l'art.

Remarcar aquests orígens permet desembullar un dels paranyes creats pel pensament políticament correcte dels darrers anys: la confusió, sota aquest terme prestigiat com és la paraula paisatge, d'interessos legítims però diversos com poden ser la protecció i conservació del medi ambient; la preservació del patrimoni cultural tradicional i, com no, la mare d'aquesta troca que intentem descabdellar, l'impuls d'un model polític i econòmic que defensa l'existència d'uns àmbits urbans que estan arribant a una certa asfíxia i que precisen d'un territori vist com a espai d'esbarjo, que manté una dinàmica i unes formes de vida i de natura perdudes en la metròpoli i que esdevé punt d'atracció a través del turisme rural i l'oferta temporal de "paisatges purs".

Plantejaments com els que acabo d'exposar es poden veure en la Llei del Paisatge de Catalunya (16.6.2005) o en acords dels consorcis de dinamització turística escampats pel territori. Penso que confondre termes és a la curta o a la llarga negatiu i que cal atorgar a cadascú allò que li correspon: al medi ambient el que són criteris de medi ambient, a la cultura el que és

cultura i a l'economia i en concret al turisme, els seus objectius de beneficis pecuniaris. Només des d'una certa claredat conceptual podrem intentar establir consensos i donar respostes prou adequades a les necessitats col·lectives, sense subordinacions de criteris ni autoengany, encara que siguin lucratiu o tranquil·litzadors de consciències.

Reivindico per tant el paisatge com a patrimoni artístic, com a àmbit de creació humana, diferenciat d'allò que ens ve donat, la natura, o dels usos instrumentals que se'n puguin fer. Si se'm permet el joc de paraules: el paisatge seria al país, la terra concreta on ens ha tocat de viure, el que el miratge és al mirar. El mirar és una capacitat natural, el miratge és fruit de la necessitat i el desig, és una projecció dels nostres anhels. El miratge, com l'art, com el paisatge entès com a manifestació artística, seria com va dir el poeta, una mentida que ens diu la veritat. En altres paraules, com diu Girardin, "Recurrent camins i fins i tot en els quadres d'artistes mediocres, només es veu camps; un paisatge, en canvi, és una escena poètica, una situació escollida o creada pel gust i el sentiment".

La terra, el país, amb la literatura esdevé paisatge i aquest és el recorregut que intentarem esbossar a partir dels escriptors i la seua visió de les terres de l'Ebre. Abans, però de centrarme en aquest tema, voldria cridar l'atenció sobre un altre fet que em sembla significatiu: la creixent atenció que la societat catalana està atorgant a la relació paisatge i literatura en els darrers anys. De ben segur, per explicar-nos-la, podríem aduir l'interès generals dels països occidentals per l'entorn o el treball de persones concretes en diversos àmbits de la cultura; són factors que cal considerar, però em sembla que en el nostre

cas ens trobem també davant d'una necessitat de replantejar el catalanisme com a ideologia nascuda amb la Renaixença.

A redós del romanticisme i d'una determinada estructura social i econòmica, els nostres renaixentistes van crear un imaginari del país, un paisatge perfilat per Aribau i gairebé sacralitzat per Verdaguer que fixa uns tòpics, uns paisatges que han esdevingut el símbol de la pàtria: Canigó, Montserrat, el Montseny i, al lluny, el mar i les illes i en el neguit davant una ruralitat idealitzada, Barcelona. Maragall i els noucentistes acabaran de segellar una estructura que tindrà en l'Empordà l'essència d'una catalanitat que fon arrels romàniques i clàssiques.

Aquest dibuix es mantindrà durant anys, nous paisatges s'hi incorporaran, nous accents, que no passaran d'ocupar un lloc excèntric en uns temps marcats per la repressió franquista. Només podrà ser després dels primers anys de la transició que els canvis socials començaran a plantejar la necessària renovació de la ideologia fossilitzada en els anys de la resistència i que començarem a veure la reivindicació de nous paisatges que voldran ocupar el seu lloc en el camí d'una catalanitat reformulada postulada per autors com Vicenç Villatoro.

Més enllà de les individualitats, aquesta renovació de l'imaginari literari català es comença a manifestar de forma organitzada a partir dels anys 90. L'any 1991 es publica el llibre *Escrits del riu*, que marca l'inici de l'afirmació col·lectiva de l'Ebre com a espai literari; poc després començaran les Trobades d'Escriptors a les Valls d'Àneu, que han tingut una trajectòria ascendent i, també –encara que sumant-hi altres condicionants– anirant obrint-se pas els projectes dinamitzadors de les relacions entre literatura i ciutats com Barcelona o Tarragona.

Amb aquest indicadors, s'apunta que l'actual interès per les relacions entre literatura i paisatge no és un fet puntual o aïllat sinó que respon a un moviment cultural de fons ple de vigència que, des d'espais no centrals en l'imaginari català, està impulsant una renovació global que es concreta en projectes com el d'Espais Escrits Xarxa de Patrimoni Literari Català, encetat el 2005 amb el suport de la Institució de les Lletres Catalanes; en congressos com el celebrat l'octubre d'enguany a Figueres amb el títol "El paisatge, element vertebrador de la identitat empordanesa", en què es va replantejar i gairebé certificar l'acta de defunció de l'admirat mite local-nacioal, o la jornada que estem celebrant en el marc d'aquesta Tardor Literària.

Per centrar-nos ja en el tema de les relacions entre literatura i paisatge a les terres de l'Ebre, començarem amb una cita d'Artur Bladé i Desumvila de l'any 1971. El panorama, en principi, no sembla gaire encoratjador:

Però no deixa de ser curiós que el gran riu, l'Ebre, "lo símbol majestuós de la nostra llibertat", com va dir [...] mossèn Jaume Collell, el famós canonge de Vic, en els Jocs Florals de Tortosa del 1904, que ell presidí, l'Ebre cantat ja en el segle II a. C., per Cató el Gramàtic, que l'anomenava "Hiberus pulcher, magnus et piscilentus", l'Ebre, elogiat per Pomponi Mela i Lucà (Bayerri dixit) no ha trobat encara, en dir també d'aquest historiador, el seu gran poeta, el "seu Mistral", i no ha inspirat tampoc la mussa anònima. Potser és massa gran i fa respecte.

Tanmateix, una mirada més detinguda i sobretot la valorització d'aportacions com les d'Arbó ja en els anys trenta, l'obra del mateix Bladé i sobretot la llista d'autors coneguts especialment des dels anys vuitanta ençà encapçalats per Gerard Vergés i Jesús Moncada permet afirmar la qualitat de l'imaginari literari de l'Ebre.

Els precedents del paisatge a l'Ebre

Les referències clàssiques a les terres de l'Ebre són escasses i limitades a una visió centrada en la geografia i les estratègies militars. La consulta a l'obra de Carreras Candi *La navegació al riu Ebre*, permet ampliar la nòmina de noms il·lustres que van parlar d'aquests paratges, entre ells Polibi o Titus Livi i localitzar el primer esment inclòs en una obra literària, la *Chanson de Roland*. Encara que només hi apareix com a camí de les tropes podem dir que ja tenim per tant situat l'Ebre en els orígens de les literatures romàniques; hi fa referència en els cants 191 i 194.

El detallat treball d'Enric Querol (1999) *Tortosa, república literària (1475-1800). Catàleg bibliogràfic d'escriptors i obres anònimes*, facilita el coneixement dels autors ebrencs del Renaixement, el Barroc i la Il·lustració. D'aquests, pocs són els que ens permeten parlar del paisatge en sentit estricte.

Cristòfol Despuig, l'autor més remarcable del Renaixement català, parla en *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, del riu i del terme municipal com a fonts de riquesa. Som lluny d'una mirada paisatgística; el que trobem és l'orgull ciutadà de la riquesa natural i el lloc plaent i amb la seua mentalitat renaixentista apunta les possibilitats tècniques a través dels canals d'uns millors aprofitaments agraris. El delta hauria d'esperar tres segles perquè les idees de Despuig es fessin realitat i transformessin les terres insalubres i pantanoses en un dels paisatges més característics de la Catalunya contemporània.

arrossos, a la veritat, no hi ha perquè no tenim regadiu de sèquia, mas lo terreny, i espai tan bons, lo que hi ha en aquella ribera marina com en part del món. Si Déu serà servit per la sèquia que havem començada a la çut [...] s'acabe, leshores tindrem ab molta abundància tot això.

De Perot de Vilanova trobem unes memòries publicades per Antoni Simón el 1991, que comenta “Perot sembla encarnar el tòpic renaixentista de l’antútesi entre l’oci de l’aldea i el negoci de la cort”, les memòries ens parlen del molí, del bestiar, dels conreus de Flix, de la sequera, assenyala preus, però en cap moment s’atura a donar-nos una visió de la terra. Li interessa la producció de la terra, ell és un pagès rendista, per a ell no existeix encara el paisatge. Tampoc el trobem en l’escrit d’Henrique Cock, *Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585*, que ens descriurà les dificultats del viatge pel riu i l’ambient inhòspit pel mal temps que es troba només arribar a Riba-roja compensat per les festes fluvials que va rebre a Tortosa. Un tema aquest, el de les festes fluvials, amb tarongades i batalles de moros i cristians que retrobarem en historiadors com Francesc Martorell, del XVII.

Dels poetes barrocs tortosins, alguns tan remarcables com Francesc Vicent Garcia i Francesc de la Torre no tenim cap composició sobre el territori digna de la fama que els acompanya. Una obreta menor *Epigrames i sonets per la conquesta de Buda* -en el títol que li va donar el seu editor Ramon Miravall, l’any 1980- és un text en llatí i castellà escrit el 1687 per celebrar la victòria austríaca sobre els turcs a la ciutat de Buda i que ens aporta una vinculació entre Tortosa i Buda, el Danubi i l’Ebre, rius que queden divinitzats.

Aquest lligam circumstancial entre l’Ebre i el Danubi va ser restablert, sense que sapiguem que hi hagi cap tipus de relació amb la celebració bèl·lica, en l’obra de Carlos Barral *Catalunya des del mar*, 1982, on llegim:

La desembocadura de l’Ebre, una vegada s’ha entrat en el riu, recorda molt la Dobrudja, la desembocadura del Danubi, que en aquell tros fi-

nal, de Tulcea a la mar, es diu, naturalment, Dunare. Ho recorden el paisatge i fins i tot la gent, d'una ètnia molt particular que fa pensar en bessarabians i ucraïnesos. Per descomptat aquest tram final de l'Ebre no cria esturions ni els silurs...

El pas dels anys ha reforçat el paral·lelismes amb el gran riu centreeuropeu i des de fa gairebé una vintena d'anys els silurs han començat a campar per l'Ebre i s'han començat a fer els grans amos i senyors del nostre riu per a esbarjo d'alguns pescadors turistes i desgràcia de madrilles, tenques, barbs i altres espècies d'un riu que fou més divers del que ho és ara. Dels esturions de moment no n'hi ha a l'Ebre, però ja hi ha algun projecte de piscifactoria. El que no sabem és fins a quin punt totes aquestes innovacions poden contribuir a convertir el riu en un Danubi mediterrani que reclamarà la presència d'un Claudio Magris de l'Íber.

Amb el precedent d'un poema llatí del 1488, trobarem bàsicament a partir del XVIII un seguit d'obres dedicades a les riuades i altres efectes climatològics en el riu Ebre. Destaquem la relació dedicada a l'avinguda dels 16, 17, 18 i 19 de juny de 1743, aquí en un to èpico-burlesc apareix un riu personificat: don Ibero, "rey de las aguas fluviales y corrientes de España". La riuada de 1787, d'efectes devastadors, va originar diversos textos, entre ells un romanç de Mariano García de Zamora, que no es va publicar fins al 1804 i que, com assenyala Enric Querol, té un regust preromàntic, un Ebre envoltat de tenebres i sepultures que fa pensar en l'estètica de Cadalso i Young.

*Viéronse entonces de hombres y de fieras
los fétidos cadáveres envueltos
en el légamo inmundo, y ayuntadas
con torpe confusión y desconcierto*

*arenas, muebles, plantas y ruinas,
cuerpos sin vida y exhumados huesos [...]*

I altra vegada, amb una personificació de l'Ebre de caràcter mític, cal esmentar l'epopeia llatina de Pere Gil de Federic sobre una gelada del riu del 1789:

Veus aquí que l'impetuós Ebre va alçar-se ab les aigües congelades, intentant destruí precipitadament el pont per a ferlo feudatari del cruel Neptuno com trofeu de la seua victòria. (Traducció de Joan Abril, 1925:88.)

Finalment l'Ebre s'amanseix, i el riu gelat esdevé espai de joc "canten i xalen veient com passen les caballeries per on solien passar les naus".

Aquest motiu de la personificació del riu el retrobarem elaborat en la veu actual de Jesús Masip en el poema *Tríptic*, un text dedicat al riu, la mar i la terra de l'Ebre que recull el millor de la tradició mitificadora de ressons clàssics:

*El riu llaura la plana planetària,
patern, com una artèria geològica.
Ancià per sempre —barba pentinada—
camina ben totsol, sense fal·leres;
passa de pressa per damunt dels guals,
decanta el cap gentil a les remulles.
Perfil de dracma —barba pentinada—
encunya plata ibèrica i l'escampa
per la ribera.*

Aquest poema però ja és fruit de l'entronització de la idea de paisatge que va aparèixer amb el Romanticisme i omple part del buit que va deixar el dèbil moviment de la Renaixença a l'Ebre.

El paisatge entre la Renaixença i el tortosinisme

Com dèiem a l'inici de l'exposició, el concepte de paisatge es comença a apuntar a partir d'alguns quadres del Renaixement, però no serà fins al XIX que trobarem l'eclosió d'aquesta visió sentimental i artística de la terra que és el paisatge. El paisatge, a través de la fal·làcia patètica, es fondrà en el jo, en identitat expressada en la llengua de la pàtria. El paisatge romàntic per excel·lència situarà el poeta davant la immensitat profunda, espiritual, d'una natura vivent, com trobem en Hölderlin.

Francesc Mestre i Noé a *La Renaixença de Catalunya i'ls periodistes i literats tortosins del Renaixement*, publicada el 1934, ofereix una aproximació, que caldria aprofundir, al procés de restauració literària a la zona. Remet als precedents en castellà, Jaume Tió i Noé i Antoni Altadill i dóna notícia de les manifestacions literàries del moment: la primera mostra d'un ús literari del català amb el sonet elegíac de Josep Maria Paulí, "A mon adorat turment", publicat el 27 de juliol de 1848 a *El Dertosense*, el grup de poetes que trobarem en els Jocs Florals de Tortosa i destaca la figura de Josep F. Vergez, l'escolà de Vallfogona, al qual qualifica de Patriarca de la Renaixença a Tortosa. En algun dels seus versos apuntarà la presència de la muntanya tortosina.

*És més blanca ta careta
que la neu de dalt del Port;
cada llamp de ta ulladeta
val molt més que un gran tresor.
¡Ay, la mana, la maneta,
si vulguesses mon amor!*

El Port no va esdevenir Canigó ni Montseny. En el moment que es forja el paisatge catalanesc aquí el vol és rasant. Vergez,

amic de Víctor Balaguer, podria fer pensar en un camí de renaixença catalana a Tortosa; malauradament el 1869 emigrarà a l'Havana des d'on alguna vegada tornarà a escriure en català i només trobarem un reduït grup de versificadors com Lluís Bernis, Joan Cachot, Joan B. Ferreres, Josep Vergés o Lluís Lluís.

A la fi la renovació que hauria pogut comportar la Renaixença esdevindrà a la capital de l'Ebre una peculiaritat, el tortosinisme, marcat com diu Mestre i Noé “per aqueixa oligarquia funesta” que determinarà un llarg període de decadència de la ciutat. En aquest context veiem com una de les famílies poderoses, els Bau, finançarà les *Espurnes de la llar*, 1909-1914, de Ramon Vergés Paulí, autor d'un text d'àmplies ressonàncies *Tortosins, ni catalans ni valencians* i de fragments tan explícits com aquest:

Tortosinisme pur, ranci, aspriu; tot per la nostra terra: eixe és l'ambient que respiràvem. Llengua nostra, costums nostres, lo típicament casolà lo mamat al pit de les nostres mares. Lo bolero i les dances del Garrofer, en lloc de les sardanes ampurdaneses; la gandaia de les nostres iaies, en lloc de l'exòtica caputxeta. I no per odis de raça, ni ado per antipaties polítiques, no; sino porque cada terra sa guerra...

La màxima expressió d'una visió romàntica la trobarem fora de la nostra tradició, en la visió paisatgística d'una oficial alemany d'alta gradació, A. von Goeben, que va servir en la guerra dels set anys a les ordres directes de Cabrera. En aquest fragment memorialístic de l'octubre de 1839, com en el quadre de Friedrich, contemplem des dels cims l'amplitud que se'ns ofereix a la mirada, que esdevé sentiment.

Quando hubimos ascendido, por fin, a la cadena de alturas que limita el valle del Ebro, nos quedamos atónitos admirando la vista del magnífico

panorama que se extendía ante nosotros tan amplio y tan rico, como si hubiese reinado aquí una benéfica e ininterrumpida paz sin privar de sus dones a sus habitantes de esta tierra preferida. Sí cuando contemplé esta amable escena en la que el Ebro, ancho y majestuoso, se desliza suavemente por entre las colinas, que ascendiendo rápidamente hacia el Norte, apóyase en oscuras cordilleras; cuando vi brillar tan tranquilos los innumerables poblados con sus fértiles campos al rosado resplendor del sol poniente, tal como aparecían festoneando el río en apretadas filas, maldije las pasiones que socavando en mil formas la felicidad del hombre, introdujeron también en este paraíso las lágrimas y la miseria, sus eternas compañeras. Las riberas del Ebro serían verdaderamente un paraíso, si el hombre no las habitase

El text del militar alemany, conegut gràcies a les investigacions minucioses del professor Vinaixa (2006), perfila els elements bàsics de l'imaginari paisatgístic ebrenc, que en la nostra literatura es concretaran anys després: la muntanya, els Ports, Cavalls i Pàndols; l'Ebre i la vall fèrtils, que ens condueixen cap al delta i la mar i, amb un alè tràgic i elegíac el sentiment d'un paradís perdut.

L'Ebre com a paradís controvertit

La literatura catalana començarà a resituar el paisatge de les comarques de l'Ebre amb les obres de Pere Coromines i Joan Santamaria i amb la visió insòlita en aquell moment, sorgida del cor del delta, de Sebastià Juan Arbó. Fora de l'àmbit literari, l'obra de Picasso a Horta, obre una visió que en algun moment caldria reprendre.

Des de fora, la identificació entre Ebre i paradís serà reiterada. Coromines a *Les dites i facècies de l'estrenu filàntrop En Tomàs de Bajalta* (1925) fixa ja alguns elements emblemàtics de l'Ebre: els llaüts solcant les aigües prop de Miravet i més endavant

Cardó i la ufanor de les hortes camí del tram final del riu i a la fi els Ports, el Caro, l'antic Montsagre, que guaita el mar.

Vejam aquesta mostra antològica:

El llagut baixava per la canal amb les dues veles desplegades. El patró, del tamboret estant, amarrava l'amura a babord o a estribord, segons d'on venia el vent a cada giragonsa del riu. La seva marxa era lenta, suau i majestuosa. [...] Allargant el cap, un tarter de roques que munten enasprades davant el Coll de Miravet, li feu l'efecte d'un castell eriçat de roques emmerletades, fantàstica visió medieval que dóna a tot el paisatge un seny de misteriosa melangia [...] més enllà es llevaven en tous escalonats muntanyes tan bellament altives com les de les serres de Cardó. I les terres baixes clapejades de masos i de sènies eren una simfonia de colors, blanquejades de frondosos àlbers, picades ací i allà per la pròdiga fruita de les hortes, en l'abundor benigna dels garroferals i els ametllers, vorejada als marges per les palmes de bargallons i les destrenades cabelleres dels salzes, els brins eriçats de les xopades i la magra aridesa dels tamarius [...] Mentre que al fons la simfonia que arriba a la seva nota culminant en el Mont Caro, arriba fatxada davalla a la mar per les Serres de la Caramella, amb una mena de Cavall Bernat que s'encabrira al fons del fons, i puja terres endins per les Serres de Pauils i d'Alfara, fins a les muntanyes de Sant Roc...

Joan Santamaria a *Visions de Catalunya* (1927) es fixarà, com el pintor Mir, en Miravet i farà una referència explícita a la idea de paradís, un paradís que es fa realitat i no exclou la presència humana.

Al cap d'allà d'aquesta illeta ufanosa i temptadora que, tan volta deu ésser la que sant Balandran cercava quan sortí amb els seus frares en requesta del Paradís perdut, hi ha Miravet. Miravet...! Prepareu-vos. Ja l'afiguro com un niu de milanes dalt de la punxa d'aquella agulla de cristall de roca. Miravet...! El seu nom de si ja és tot sonor. Un nom terral, breu, ràpid, que fa la vivor de fulla de punyal. Eh! És brau aquest cop d'ull. No té cap punt feble ni res postís. S'aguanta per si sol, amb un pitarràs i amb un esclatament eufòric que us fa enxiquir, però, així

mateix, amb una positura tan ben estudiada i amb una afectació tan teatral que àdhuc us fan somriure engraciats sense voler.

Sebastià Juan Arbó és l'escriptor ebrenc que situarà el territori de l'Ebre en l'imaginari literari contemporani. La publicació de *Terres de l'Ebre* (1932) va constituir una aportació significativa en el panorama de reformulació de la novel·la a Catalunya. En Arbó, en un to que connecta amb Dovstoievski i el que anys després serà l'existencialisme, la natura del delta s'imposa com una força fatal a uns éssers immergits en un destí tràgic. La terra és d'una bellesa implacable. Podríem dir que és un paradís inhumà, aclaparador, indiferent a una humanitat precària, sense paraula

En Arbó el delta apareix com una mena de preparadís, una natura en estat primigeni, anterior a l'acció humana. Aquí l'home no ha estat expulsat encara de l'Edèn, com en la tradició bíblica. Tampoc no ha estat el destructor que assenyalaria el romàntic alemany i que trobarem reiteradament en la literatura dels segle xx i el tombant del mil·lenni. En el nostre periple Arbó constitueix una veu singular, d'una intensitat que podem apreciar en els següents paràgrafs de la gran novel·la del delta i que ens serveixen per il·lustrar les anteriors reflexions. En el primer fragment veurem el contacte entre el riu i el poble:

El canal, pel seu llit profund obert dintre la roca, s'esllavissava al peu de les cases per sota dels ponts enlairats i feixucs, amb un tènue i quasi imperceptible murmuri; molt de tant en tant, un carro aparegut no se sabia d'on, creuava un dels ponts interrompent un instant la calma, i tot, rera d'ell, tornava a caure en el silenci. Més avall, l'Ebre s'esmunyia calladament arran de les roques i copiava en l'espill de les seves aigües tranquil·les el poblet silenciós i mort sobre les roques, tan silenciós i mort com aquell que es reflectia en el riu.

Ara ja en plena natura, podem llegir l'evocació de la mort de la Retxudeta:

Més tard veieren el padrastre que sortia de la barraca i s'endinsava per les terres amb la falç a la mà, com en un dia qualsevol de la seva existència. Es quedà tota sola. Continuà girant dintre de l'aigua, fins al migdia, que la gent deixaren el treball per anar a dinar; es quedà tota sola amb els camps deserts, amb la llum i el cel de cada dia, amb l'aigua clara, els lliris aquàtics i les flors blanques del nenúfar, amb la quietud dels arbres i el silenci dels ocells fatigats. Fregava suaument les plantes de la vora, passava davant les fustes de la parada, i s'esmunyia sobre les herbes del fons, i tornava al fons[...] Amb tot, ara sortí la lluna; sobre les barraques es va estendre com un núvol de temor, i ella continuà jugant arran dels lliris de la vora, dintre les aigües clares de la lluna, sense descans.

Després d'Arbó altres escriptors també ens parlaran de les terres baixes de l'Ebre, com Joan Cid i Mulet, *Maria Rosa* (1935) o Domingo Poy d'Ulldecona i, anys després, Trinitari Fabregat, des d'Alcanar. Riu amunt també apunten noves mirades però la guerra i la victòria feixista aturaran l'efervescència cultural que tot just començava a les terres de l'Ebre.

El pes del que va succeir ajuda a entendre que la idea de paradís perdut es reforçés i assenyalarem dos visions que ens poden ajudar a fer una aproximació a la diversitat literària d'aquells anys ençà. Bàsicament trobem una literatura que reflecteix un paradís humanitzat i tot un ampli corrent amb una visió tràgica fonamentada en dos temàtiques: la guerra i la destrucció de la natura.

Artur Bladé i Desumvila comença a publicar la seua obra literària des de l'exili i converteix el país natal, Benissanet, en un dels nuclis de la seua àmplia producció memorialística. El

paisatge es fa record d'un paradís perdut, salvat en la paraula. Des de Mèxic, l'any 1950 escriu:

Davant d'aquesta lamentable monotonia d'un paisatge que sempre sembla el mateix, "en estrany lloc i en estranya contrada", és plaent recordar les estampes hivernals benissanetanes, el cel gris amb aquella mica de boira que puja del riu, els arbres descarnats, les postes de sol esvaïdes, les vetllades interminables, la cançó dels vents i les pluges, les llars flamejants, els nadals i les epifanies, els vells amics mai no oblidats, les cares estimades que ja no retrobarem, però que encara viuen en el record, potser perquè només es recorda allò que s'estima...

Aquest fragment clou el volum *Benissanet* (1953), reeditat amb el títol *Els treballs i els dies d'un poble de l'Ebre català* (1970) i és un clar exemple del paisatge humanitzat que caracteritza l'actitud de l'autor i que retrobem amb modulacions diverses a *Crònica del país natal* (1958), *Gent de la Ribera d'Ebre* (1971) i *L'edat d'or* (1996), com a referents principals. Un conjunt d'obres que situen Bladé com el principal paisatgista de l'Ebre català.

En Bladé trobarem les diverses tonalitats d'un paradís rural, amb notes de nostàlgia i amb la ironia civil apresada en Carner, Nicolau d'Olwer i, especialment, en el mestratge de Rovira i Virgili. El seu és un romanticisme temperat per un sentit pràctic i moral que es vol hereu de la tradició clàssica.

Benissanet és terra d'olivers. Aquests arbres són els que, pel secà, delimiten les finques. Grans fites vegetals, n'hi ha pertot arreu: pels pendissos, sobre els marges i pels llocs més desamorosos i difícils. De vegades també formen bancals perfectes. Es tracta d'un arbre noble i generós. Un bancal, tot d'oliveres, dóna una imatge austera i predisposa a la bondat i al perdó.

En aquesta visió amorosida compara les terres de secà de la Ribera amb la Provença en una afirmació que no és exempta de reivindicació ideològica. Plantas, animals, el riu serè o excitat

de les riuades, el pas de les estacions, olors d'alfàbregues i clavellineres o del fum dels formiguers o la sansa, es fondran en la simfonia quotidiana del treball al poble o al camp, escenaris d'un petit món idealitzat en el record que, després de la desfeita, esdevé "l'únic tresor que ningú no ens pot prendre".

L'Ebre en Bladé arriba a fondre's en l'harmonia universal, en una puresa que ens fa pensar en la força poètica d'un Marià Manent. Si els silencis del delta d'Arbó s'imposaven com un signe de mort, aquí auguren esperançadament una nova naixença:

Hi ha moments de gran quietud en què totes les coses, fins l'aigua es posen a callar, i un té la impressió del silenci absolut. Aleshores, el món, orfe de vida i de sofrença, sembla perfecte i tal com hauria de ser, tal com serà algun dia.

L'espiritualisme de Bladé és en el teòleg gandesà Joan B. Manyà, serenor d'humanisme cristià. El podem veure emergir en un dels espais més significatius de la Terra Alta, la Fontcalda, que ens serveix també de mostra del que seria un itinerari pels espais sagrats de l'Ebre aquí només apuntat:

*Verge de la vall ombrívola,
de faç blanca i dolç esguard,
que immòbil, silenciosa,
féu el sojorn hivernal
dins la solitària ermita
voltada de roquissals
sota el cel gris, entre boires,
cingles, comes i afraus
i xiprers, pins i matisses.
i ocells que fugen xisclant,*

*i cabres que pastoregen
i la font d'etern rajar.*

La identificació entre ideologia i paisatge en Manyà esdevé explícita en aquestes paraules:

Nosaltres, navegant pel curs de la vida, riu avall o riu amunt, mar endins o mar enfora, remarem sempre a to amb l'aigües d'un humanisme tan tranquil·les i tan plàcides com les del nostre riu i les de la mar nostra.

Altres escriptors que van conèixer l'Ebre, Josep Pla, Josep M. Espinàs, Joan Perucho, d'estils ben diferents, posen de relleu la bellesa d'unes terres allunyades d'un desenvolupament industrial que anava transformant el país. Els paisatges de l'Ebre comencen a ser coneguts, però viuen al marge no només del franquisme sinó també d'un catalanisme encarcerat. Així ho denunciava Alexandre Cirici l'any 1965 en un interessant dossier sobre la regió de l'Ebre publicat a Serra d'Or i que és un signe de retrobament.

Nat a Barcelona, amb les arrels familiars a l'Urgellet i al Montseny, en la meva infantesa, com en la de la majoria dels barcelonins, hi havia una identificació molt forta entre el meu país i la Catalunya Vella. Ni entre amics ni a l'escola no sentia parlar sinó d'excursions cap al nord o cap a un sud molt proper a la capital [...] el defecte greu d'una educació regionalista que ens va fer sentir la realitat tortosina com a marginal [...] Tortosa no és pas la perifèria, sinó que és exactament el centre del país.

Amb Sanchis Guarner i el Congrés de Cultura Catalana s'impulsaria l'ideal de l'Ebre com a cruïlla dels Països Catalans, el país amagat.

Jesús Masip, Manuel Pérez Bofill, Gerard Vergés, a Tortosa o Carmel Biarnés, a la Ribera seran les veus solitàries en la tra-

vessia del desert i en l'anhel de la democràcia. Camins, temps difícils que, en contraposició, porten a un mitificació del propi paisatge.

Recordem, encara que només siguin uns versos, un dels poemes de Vergés, *Parlo d'un riu mític i remorós*, d'una sensualitat que ens fa pensar en Al-Andalus i Abu Bakr, Al-Turtusí.

*Tot sovint penso en la meva infància
té una dolça i secreta remor d'aigua.
Parlo de la verdor d'un delta immens;
Parlo dels vols dels ibis (milers d'ibis
com volves vives de la neu més blanca)
i del flamenc rosat (de l'íntim rosa
d'un pit de noia gairebé entrevist).
I parlo del coll-verd bronzint per l'aire
com la pedra llançada per la fona,
de l'anguila subtil com la serpentina,
la tenca platejada de les basses.
Parlo del llarg silenci on es fonien
l'aigua dolça del riu, la mar amarga. [...]*

Biarnés, amb alè místic, es fondrà amb el riu en una de les seues narracions apassionades Nedar de gosset. Evocarà també la infantesa i farà de la tragèdia un oferiment col·lectiu que es clou amb una frase que és un antídote contra les amenaces viscudes i pressentides en un espai que havia estat viscut com a paradís: Us deixo a tots lo meu riu com a herència.

Hi ha tot un món que està arribant a la seua fi i Jesús Moncada el convertirà en creació literària de primer ordre en els seus contes i en la novel·lística, especialment en *Camí de sirga*, amb

centre a Mequinensa, l'antiga vila enfonsada sota les aigües de l'embassament de Riba-roja.

Eixiren de les aigües de la vila, que coneixia pam a pam, i va anar descobrint, encisat, el riu que el vell Arquímedes li mostrava i del qual no sabia quasi res. sempre que baixava als molls, se'l menjaven les ganades d'emprendre viatge amb alguna de les naus. Tanmateix, el pare mai no havia volgut ensalivar-lo en un ofici tan dur i no el deixava embarcar mai en contra del parer d'Arquímedes Quintana que ensumava en el noi un navegant de raça. Aquell matí, el vell li havia anat explicant l'itinerari: allò era Riba-roja, allò altre Ascó, el castell que havien albirat era el de Miravet... El veterà d'Àfrica tenia raó: duia el verí del riu de moltes generacions a la sang i si els pobles desconeguts gitats a la riba el sorprenien, res no li resultava estrany en l'aigua viva que guardava dins les entranyes fangoses els ossos perduts del pare

Les terres de l'Ebre com a espais idíl·lics i de tragèdia es van unint en l'obra dels escriptors. Hi ha la tragèdia de la natura, les riuades, la duresa de la vida al camps, però també l'estigma de les guerres, les del XIX i sobretot, encara viva, la Batalla de l'Ebre. Els espais de la batalla, el pas del riu, Corbera, Camposines, Cavalls i Pàndols, el conjunt de la Terra Alta en són testimoni inesborrable. Serveixin dos exemples com a mostra. Josep M. Espinàs escriu:

Miro la solitud d'aquestes roques pelades, escolto el silenci en aquests vessants abruptes de la serra. Milers d'homes hi van morir, en un estiu com aquest, en la batalla més decisiva i més funesta de la guerra. Penso en els joves que moren a l'estiu.

Vaig deixant enrere Cavalls i Pàndols, i quan giro el cap, de tant en tant, no sé veure la muntanya com si fos una muntanya, hi veig la petrificació d'un monument. Jo no he passat per aquí a la recerca de records personals, ni per investigar la història, i em sento intrús en el temps, insignificant silueta que baixa per un camí que duu al tranquil refugi de la vall.

En el darrer poemari de Parcerisas *Dos dies més de sud* (2006), terra i evocació es projecten en el present:

*I tu que busques la cara del pare
entre aquests soldats que passen l'Ebre
o entre els que fugen, manta
a l'espatlla, entre carros i mules
esventrades a la carretera vella de Ginestar.
No en saben el preu i no tenen casa
i allò que bastiran és la nostra mirada,
una mirada que no conté felicitat,
sinó l'orgull de l'oblit i el vi fort
de la justícia. Res no serà mai més
S'agenollen davant la cova, o a la sorra
de la platja, davant l'escamot d'execució.
L'aigua fangosa arrossega, dins l'ombra dolça
de sota la barca, els cadàvers d'aquells encara
més joves que vosaltres, lectors.*

Més enllà o ençà del paradís?

Al costat de la destrucció que acompanya la guerra, l'impacte de les formes de desenvolupament econòmic a l'Ebre, amb la implantació de grans empreses de producció energètica i els riscos dels transvasaments ha portat sobretot en els darrers anys a una visió sovint apocalíptica que augura la destrucció definitiva d'un paradís potser perdut, com tots, potser encara existent i per això mateix literaturitzat amb intensitat, reivindicat des dels sentiments de l'amenaça i l'exclusió. També trobarem una experiència diferent, que no contempla la natura

sinó que intentaria una nova relació amb allò que havíem definit com a paisatge.

La consideració dels efectes negatius de la industrialització ja havia estat cantada amb la implantació de la fàbrica de Flix fa més de cent anys. És un exemple de la literatura popular a través de la qual es dibuixa també una visió de la natura que deixem per a una altra ocasió.

*Sant Antoni del Molar
ja se n'ha anat a Madrid
a vulguer reclamar
fora la fàbrica de Flix
I a Madrid han contestat
que això no podia ser
que en paga molta matrícula
i en dóna molt de diner.*

La preocupació per la destrucció del territori havia estat present en alguns dels escriptors esmentats, però serà en el tombant de segle que esdevindrà un motiu reiterat en el context d'una economia que situa les comarques de l'Ebre en el centre d'una àmplia perifèria espoliada, en paraules d'un ecologista com Xavier Garcia.

La consciència de destrucció i transformació es veu en primer lloc del Pas de l'Ase en amunt –per cert un dels espais mitificats en els textos de Carmel Biarnés. Significativament el primer premi del concurs literari de la Ribera d'Ebre, instaurat el 1983 a Vinebre, és guanyat per la narració de Maria Carme Correcher *Que no es perdi el paradís* i hi obté un accèssit Lluís Perpinyà, amb *L'astúcia del llaguter*. Deu anys després aquest premi serà guanyat per la riba-rojana Pilar Romera, amb *L'esperit de vidre*,

que dos anys més tard publicarà *Dins la boira*, una novel·la d'estructura policíaca, situada en l'ambient industrial del nord de la Ribera en el marc de la Primera Guerra Mundial, en la qual la boira adquireix un valor simbòlic en relació a uns espais i unes persones que busquen la seua identitat en uns anys de canvis accelerats. Riu avall, Emili Rosales, farà de la mar de l'Ebre i de Sant Carles de la Ràpita, un referent literari.

Un dels escriptors més destacats del moment és Andreu Carranza, fill d'Ascó i establert a Flix, fabulador que recull la veu popular, la tradició literària de l'Ebre i l'admiració per Perucho. En ell el goig de la terra i la visió de la destrucció es troben en multitud d'expressions, poètiques, periodístiques i narratives. Llegim la seua descripció del paradís ebrenc per comprendre el dolor que significa la pèrdua. *Anjub*, ens remunta al sentiment romàntic de les primeres dècades del XIX.

I mirant al fons d'aquell paisatge que s'obria davant meu i que se perdia lluny, cap a l'altra part del riu, me va semblar com si visqués al paradís.[...] I de cop i volta els meus ulls van recórrer la llarga veta que l'Ebre dibuixa partint en dos parts el clot de les illes. I el riu es presentà davant meu com si fos una serp colossal de colors llampants, que dormia plàcidament al mig de la vall. I a les gleres el sol feia brillar les seues escates d'argent incandescent i me semblava que la podia tocar de tan a prop com la tenia. La seua llarga cua se perdia amunt, cap a la banda de Flix. El seu cap, riu avall, s'afonava als roquerals del Pas de l'Ase. De l'altra banda aubirava el campanar de Vinebre i més amunt, contra la Serra del Tormo, el poble de la Torre de l'Espanyol. I el meu esperit, fetillat per totes aquelles impressions, es va estremir.

En el *Llibre de les set xibeques*. *La riuada* (1997) o *El que l'herbolària sap* (2002), entre la realitat i la paròdia, veurem la destrucció amb la instal·lació d'una central nuclear o una misteriosa i poderosa empresa anomenada Naturleig.

Moltes de les visions apocalíptiques es concentren en l'antologia *El brogit de l'Ebre: 15 narradors donen veu al riu*, publicada el 2003 en part com a resposta al risc del transvasament del riu. Aquí, en un text entre al·lucinacions Agustí Bel, relaciona l'Ebre amb Conrad i *Apocalypse now*; Artur Gaya, se situa el 2032, després d'una destrucció de la humanitat i planteja un viatge de retorn als orígens; també ens parlen d'una humanitat destruïda Carme Meix o Vicent Pellicer amb una narració de títol prou explícit, *Conec un lloc on la gent no arriba*. Pellicer, com Manuel Oller, ens situa en els paratges dels Ports, en un paisatge, camí de Morella i de la comarca del Matarranya, que apareix encara salvat de la desfeta.

En Hèctor Moret també trobem el to de les destruccions bíbliques, però en la seua producció poètica, que en alguns casos connecten amb alguns poemes de Carranza, ens sembla detectar-hi una nova poètica de l'espai. Un espai que més que contemplat com un paisatge és viscut com una relació en què l'home ja no és el centre, sinó un element que intenta fer-se camí, trobar-se, viure i donar paraula a una terra que té entitat pròpia i que existeix amb independència de la mirada. Terra i persona, en una dimensió diferent a la del paisatge o un humanisme que haurien quedat enrere, amb una llengua que desborda l'estandardització.

Entre els poetes de l'Ebre, Zoraida Burgos ens sembla encetar aquest trajecte, en què ja no hi ha paisatge sinó espai com a creació:

*El temps n'ha fet paràbola,
de l'olor de llims.
A l'arena paper verjurat,
s'inscriuen cal·ligrafies secretes [...]*

Una opció que llegim en poetes com Josep Ramon Roig, Andreu Subirats o Albert Roig que, en les respostes a una entrevista, perfila la seua posició poètica en relació al paisatge:

E.E. *Quin valor té el paisatge en els seus poemes?*

A.R. Un estil de poesia que trobo superat és el de la lírica de cambra, de cambra tancada. Els primers simbolistes, els sonets de Mallarmé i Riba, despullen els objectes o la figura humana en una habitació tancada, íntima. Després, els poetes de l'experiència d'arreu del món, enlluernats pels quatre poemes nostàlgics de Cavafis, han continuat explotant l'escena d'una manera que em sembla no sé si impúdica o impotent. Els meus poemes havien de sortir a fora. Havien de ser escrits a fora d'aquesta cambra tan poètica, tan sincera. Però és que el paisatge també és massa bonic, massa fàcil, potser. Mira el paisatge de Sagarra. Tampoc no volia això. Volia el lloc esbossat, sentit, ensumat.

E.E. *El paisatge és l'escenografia... i quins són els personatges? Qui és aquest 'tu' que sempre treu el cap?*

A.R. Jo també ho cavil·lo. De vegades trigo molt a saber que havia sigut lo vent o lo riu o una olivera qui havia parlat. O si és un xiquet. O un moribund. Fins i tot sento crits, gemecs, i no sé si són d'amor o de dolor. Quan escric deixo que ells vagin apareixen com tu dius enmig de l'escenografia. Aquestes veus són els tus amb qui dialogo, són jo mateix. Fixa't que normalment parlen en tortosí, mentre que el narrador, el poeta, escriu diferent. Realment això és una de les coses més apassionants de la poesia actual. Qui és el tu? Al segle XIX la pregunta era: Qui és aquest jo? Potser hem evolucionat. I fixa't que els meus tus no tenen nom.

E.E. *És un paisatge idíl·lic, com el carnerià, on no passa res o hi ha en el diàleg una acció i els personatges caminen? És a dir, busca la felicitat o bé ser un revulsiu?*

A.R. Potser et sorprèn, et decep que els meus poemes no acabin mai amb una gran lliçó moral. És fet expressament. Això em fa ser revul-

siu, de vegades sembla que no digui res. I si a sobre sembla un idil·li carnerià... No m'estranya que no agradin aquests poemes...

Potser hem d'aprendre definitivament que no existeixen, fins i tot a l'Ebre, altres paradisos que els perduts. Que en definitiva el paisatge va ser una creació de la modernitat que ens emmarca mirades i que el jardí o el paradís és un espai tancat que ja no ens pot protegir d'una realitat complexa que tanmateix ens obstinem a copsar amb els nostres ulls de mirada condicionada. Potser, a la fi de la modernitat, cal reinventar la nostra idea del paisatge. A l'Ebre i arreu.

Unes definicions de paisatge i literatura com a introducció

Abans d'entrar en matèria crec que convindria intentar donar una definició mínima del que cadascun de nosaltres entenem per paisatge i literatura i, a partir de la resposta, veure si els dos conceptes casen i amb quin grau d'enamorament o interès ho fan. Enamorament i interès no són paraules tretes de manera arbitrària, sinó claus, fonamentals en aquest camp, com justificaré més endavant. En tot cas ara cal apuntar els conceptes mentals dels dos mots al·ludits.

Per a mi el paisatge és el resultat de l'acció de l'home sobre el medi geogràfic, que acaba transformant, modificant i adaptant al seus interessos i, consegüentment, reflectint en ell un model econòmic i cultural.

Quan parlem de paisatge també caldria distingir entre urbà, rural o natural, ja que són tres models de desenvolupament distints. Ara bé, en la realitat d'avui ja no semblen tan clares aquestes diferències establertes a priori, perquè tot és urbanitzable i perquè la personalitat de cada lloc i cultura es dilueix en un mateix model, uniforme i universal.

En tot cas, un paisatge sempre és fruit de moltes circumstàncies coincidents i, sobretot, de la permanència i persistència de l'home sobre el lloc, sobre la terra. L'explotació del sòl, la tecnologia i els recursos dibuixen cada període històric i això es veu molt clar a través de la documentació, però també mitjançant la pintura i la literatura: art i literatura descobreixen o

ens ajuden a desvetllar aquests estrats del paisatge, en són les seves imatges socials.

Ebossat un possible concepte de paisatge, apuntem ara el de literatura.

En aquest moment i tenint en compte l'encaix que la literatura ha de tenir amb el paisatge, per a mi la seva millor definició conceptual és l'*stendhaliana*: el mirall posat vora el camí per a reflectir la complexitat de la vida, des dels suports físics del paisatge que muda –des del fang dels camins fins a l'evolució dels núvols, segons la definició donada per l'autor de *Le Rouge et le Noir*– fins a les més íntimes i sensibles emocions de l'ànima humana, és a dir, d'allò que és físic a allò que és intangible.

Si ara ens aturem a observar l'àmbit del nostre paisatge general –català o mediterrani– o local –Camp de Tarragona–, ens acararem amb les imatges d'una realitat sovint gens plaent per l'estètica, perquè ens trobarem davant d'un cadàver: el cadàver del paisatge. No crec que sigui exagerat dir que els nostres paisatges, en plural, són un cadàver. Podrem matisar si es tracta d'un cadàver encara tebi i que per tant manté un cert color, una certa frescor i bellesa –com aquells cossos descrits per Kavafis o Gassol, sense colgar, “amb roses per capçal i llessamins als peus” o tan bell “que mai ningú no la gosa enterrar”–, però cadàver a la fi, condemnat irreversiblement a la descomposició final.

El cadàver –el cos del delicte– es visualitza a través de l'urbanisme modern, dominat pel ciment i l'especulació, allunyat de tot humanisme. Contemplem l'evolució de les ciutats, ofegades per aquests habitatges nínxol que l'any 1946 ja va denunciar Dámaso Alonso en el poema “Insomnio”; mireu la costa i

veureu com n'ha estat de violada de llevant fins a ponent, en un model de creixement insostenible, malgrat que el cor general dels polítics –encara avui– digui i sostingui tot el contrari; atureu-vos a contemplar l'evolució dels pobles d'interior, fins ara preservats i mantinguts amb una certa autenticitat i caràcter, però ja substrets al tifó de les constructores per l'annuència dels gestors polítics i per una publicitat enganyosa respecte al progrés o a la qualitat de vida que genera per tal d'atreure els clients...

Si algú titlla d'extremades aquestes opinions, que m'expliqui i justifiqui aleshores què són sinó les reaccions d'un cos mort, els desastres naturals als quals assistim, els canvis climàtics o l'angoixa ecològico-moral del nostre temps. Un escriptor txec del segle XIX, Eduard Pelisek, ja deia que maltractar o forçar els paisatges de la naturalesa, construïts amb tants esforços i equilibris, era atacar l'home directament al cor. D'això també en sabien prou els amerindis, com veiem a través de la seva literatura oral.

Així doncs, és a partir d'aquesta acta de defunció dels paisatges ecològics que hem d'enfrontar-nos a la realitat del present, i al futur; i en la mesura que sigui possible, intentar ressuscitar algunes parts d'aquesta geografia encara que de manera fragmentària, amb les quals fer un museu: el museu de la naturalesa dels paisatges.

L'eclosió dels estudis sobre literatura i paisatge

Una evidència d'aquest òbit del qual he parlat és l'actual preocupació cultural pel paisatge, feta des de la pluridisciplinarietat. Però es parla sempre d'allò que s'enyora, d'allò que s'ha perdut, d'allò que el vent s'endugué... No és costum parlar bé

de l'home fins que aquest no és mort. Amb el paisatge passa el mateix.

És cert que avui assistim a una veritable eclosió d'estudis a l'entorn del paisatge i això em sembla bé, m'agrada, amant com sóc dels rituals i protocols, perquè unes bones absoltes si no serveixen al mort almenys conformen i reconforten –anesiesien– els qui encara són vius.

Però si volem ser rigorosos, el fet d'aquest interès no és nou. Hem de saber que ve de lluny i almenys a casa nostra el tema es troba connectat amb la preocupació generada a Europa per aquesta ecologia literària bàsicament a partir del segle XIX, que és quan es visualitza el trencament definitiu de la relació entre societat i Natura. Hi ha uns antecedents, és clar, tant a Europa com a Catalunya: en el segle XIV certes faules catalanes s'interrogaven sobre la denominació dels paratges, i en el XVIII Herder ja relacionava els paisatges alemanys amb la història política del país. Però no és fins la Renaixença, a casa nostra, quan la societat enceta la immigració massiva vers la nova ciutat industrial, que el paisatge comença a interessar-nos i el valorem des d'una nova òptica: l'òptica de la nostàlgia pel paradís perdut.

A poc que coneguem la història de la literatura –local o universal, això tant fa–, veurem que les al·lusions al paisatge són, des de llavors, cada vegada més freqüents, tot i que amb distinta intensitat, interès i objectiu. De primer hi ha una recuperació de la idea grega que dóna humanitat a la naturalesa i a les seves forces, en un intent pedagògic de fer sensibles els distints actors de l'univers per tal de respectar-los i de viure en harmonia: valls, muntanyes, boscos rius o mars són divinitats que reben culte, tenen noms propis i història. Els contes

populars, la rondallística, la poesia i la novel·la se'n fan ressò. Aquest respecte i temor per la Naturalesa és, en el fons, el veritable sentit ecològic, un sentit que ara sembla que haguem descobert, però que en el nostre cas només són disseny.

Passada aquesta primera etapa, la societat s'anirà emancipant de la naturalesa fins a tractar-la de tu a tu, sense tenir en compte l'enorme desproporció entre l'element personal i l'element tel·lúric, sovint desafiant-la o enfrontant-s'hi directament: els esports de risc serien la metàfora i la urbanització del territori, la seva realitat més tangible.

En síntesi, la literatura sobre paisatge per a mi s'estructura a través de tres camps interpretatius: (a) la descripció de la naturalesa; (b) el món rural i (c) el territori urbà. A partir d'aquest esquema, assistim a una veritable eclosió de conferències i seminaris sobre patrimoni literari i territori, espais escrits, atles i tallers de creació amb el paisatge com a canemàs; fundacions bancàries per a recuperar mostres de territori amb els quals fer una mena de museu de la naturalesa, etc.

I és bo que es faci tota aquesta tasca d'investigació i divulgació perquè així potser recuperarem un color important del paisatge global: el color literari o de creació. Tots reconeixem i valorem la importància de Kafka per entendre el paisatge de Praga; d'Stendhal per Florència; de Joyce per Irlanda; de Pessoa per Portugal; de Mahfuz per Egipte... Nosaltres també hem excel·lit en aquests papers estel·lars, com en el cas de Josep Pla en referència a la geografia física i espiritual de l'Empordà o Guerau de Liost pel Montseny, entre molts altres exemples. Però és que hem de saber que aquests noms, malgrat la seva lluminositat i força, no són únics, i que cada passatge, per local que pugui semblar-nos, té el seu propi cantor literari o pintor,

i a vegades un músic. Aquesta és la tasca més important de recuperació que cal fer, i que alguns ja estem treballant, perquè això és el que permetrà establir els itineraris literaris d'un territori i fer l'atles de la literatura del paisatge i de la seva gent, com el que van establir per les terres gironines Narcís-Jordi Aragó i Mariàngela Vilallonga o el que prepara pels Països Catalans Llorenç Soldevila. Si parlem de geoestratègia, de geopolítica o geoeconomia, per què no podem parlar també de geoliteratura?

Per al Camp de Tarragona, Priorat i Conca de Barberà avui per avui disposem de força materials, compilats o dispersos, interessants i valuosos. Algunes referències literàries són indispensables, com els treballs de Salvador Estrem i Fa pel Priorat, de Joan Perucho pel Camp de Tarragona, de Ramon Gomis per la Costa Daurada...

Entre les moltes iniciatives que darrerament s'estan produint per establir rutes literàries amb la finalitat de donar a conèixer un autor o autors –escriptor, pintor o músics– relacionats amb la seva geografia, m'agradaria destacar-ne una d'especial. Especial pel que suposa de model de treball, de concepte global per la integració que fa d'elements culturals, econòmics i pedagògics i, sobretot, pel tracte de respecte i d'encaix de l'obra de l'autor relatat. Em refereixo al llibre *Un passeig amb els sentits, de la natura a l'art*, de Fina Anglès. En aquest llibre es presenta l'obra del poeta Marià Manent i del pintor Joaquim Mir inspirada en la geografia física i humana dels pobles de l'Aleixar i Maspujols. És una obra que enllaça les descripcions literàries o pictòriques dels artistes al·ludits amb la realitat material i espiritual dels escenaris. L'obra és tan didàctica que incita a tastar aquesta literatura i pintura directament, anant a les fonts

d'inspiració, fent una excursió pel seu atlas real i després potser recreant-se amb l'obra completa, a casa. L'autora ho apama i lliga tot i per això tampoc no s'oblida de la intendència: botigues, restauració i hostatgeria de la zona.

Aquesta nova i més recent valoració o estima pel paisatge nostrat ara ens duu l'edició de llibres força singulars, amb una mescla ben dosificada de pintura, fotografia i literatura com són algunes de les darreres produccions editorials, les *Proses pintades*, de Josep Santesmases i Joan Cunillera o els *Poemes de pedra seca*, de Nati Soler i Josep Vallès. Tampoc podem oblidar el treball d'ajuntaments o centres culturals que editen col·leccions de postals antigues, amb diverses seqüències de paisatges antics, o bé llibres amb fotografies artístiques sobre la realitat municipal. Ara mateix sé que són a punt de sortir al carrer diverses obres que analitzen els autors i la pintura i el paisatge d'aquesta zona i una guia literària del Camp de Tarragona, escrits per Joan M. Pujals i Dolors Requena, respectivament.

Paisatge i món interior de l'escriptor

La relació entre paisatge i món interior és una constant en la història de la literatura, com en general succeeix també en tots els altres àmbits de la creació artística. Els grecs ho fusionaven tot: per a ells la naturalesa era un cos viu, que palpita al mateix ritme que ho fa el cor de l'home. Aquest diàleg segueix en el temps i el trobem exemplaritzat en la mística, però també en les obres més populars i profanes. En algunes èpoques s'accentuen aquestes relacions, però a mi em sembla que els vincles mai no es trenquen del tot, malgrat que no es mostrin en superfície: són com la massa d'aigua gelada d'un iceberg, la ma-

jor part de la qual es troba submergida. Pessoa, per exemple, va acoblant la vida dels seus heterònims als polsos paisatgístics de la Natura, de manera que acabem per confondre ambdós batecs a l'hora que escoltem que en sorgeix un de nou, un so molt més fort i potent: el de la vida intel·lectual. És el mateix que succeeix llegint les obres de viatge de Sagarra, els dietaris de Manent o els versos d'Albert Roig a *Córrer la taronga*, per citar uns exemples escollits a l'atzar.

Moltes vegades el paisatge és un personatge més, que actua i condiciona els actors de carn i ossos. Això es veu molt clarament en la literatura més clàssica, però com he dit, aquesta relació es troba igualment en l'obra moderna: la que retrata les tribus urbanes, els paisatges industrials, els suburbis de les grans ciutats o els èxodes poblacionals per fam, malaltia o guerra –uns genets apocalíptics molt familiars i permanents a la història humana.

Per altra banda aquesta vinculació de geografia i ànima és inevitable: el paisatge sobre el qual vivim no és solament suport geogràfic, sinó la font d'on ens prové l'aliment, l'escenari on actuem i desenvolupem el nostre paper i, en definitiva, on construïm el nostre itinerari de vida emocional social i personal.

Món local, món universal

Em sembla que quan el discurs està ben construït, no hi ha diferència entre món local o universal. De fet, per a mi una obra esdevé universal quan, indistintament d'on i com ha sorgit, es pot transplantar i viure en qualsevol altre territori. I viceversa. A partir d'ací, és obvi que el paisatge local pot generar, i de fet ho fa, referents universals. Una de les claus universals del paisatge deltaic ebrenc la trobem en l'obra de Sebastià Joan Arbó,

quan tracta i exposa uns elements locals amb força i perspectiva; Salvador Estrem i Fa va fer el mateix amb les terres i la gent del Priorat. Fins i tot un mas, un poble, una muntanya o un individu poden generar universalisme quan la ploma, el pinzell o el pentagrama de l'autor que els tracta els sap tocar sàviament, de manera personal, única o diferent: és el cas de tants paratges i edificis del Camp de Tarragona pintats per Picasso, Miró o Mir; de pobles com Pratedip o Altafulla posats en les òrbites de la literatura màgica per autors contemporanis; o els sons peculiars del camp agrícola, amb l'avellana que cau del floc, instrumentalitzats per Joan Guinjoan fins a convertir el seu paradís perdut –Riudoms– en un espai obert i universal.

A banda de la possibilitat de generar referents universals –quan hi ha elements que ho fan possible i el discurs està ben construït–, el paisatge local també pot ser receptor d'epítets comuns que la literatura fa circular com a patró literari. Així doncs, la valoració pot ser doble: per una banda generar-ne i per altra rebre'n. En ambdós casos aquesta atenció posa de relleu l'interès del paratge descrit, pintat o musicat. En aquest sentit, només cal fer un breu exercici de literatura comparada per veure la gran quantitat de llavors de la millor literatura universal que el vent ha anat dispersant a través del temps i de l'espai fins a fer-la florir i popularitzar arreu. Els goigs són un vehicle extraordinari per a realitzar aquesta universalització, però també el cançoner popular o la poesia trobadoresca.

Tinc un exemple molt clar i didàctic sobre la recepció d'elements universals en la literatura del paisatge. Avui l'Aleixar és conegut i descrit com una poma per la poètica, a causa de la seva estructura urbana, medieval, i això ho devem al poeta Marià Manent que va plasmar la idea en la seva composició sobre els goigs a Sant Martí, patró de la vila. Tanmateix, aquesta definició ja era força popular en les cobles catala-

nes del XIX i XX, i servia de metàfora en diverses literatures –en parla Walt Whitman, per exemple, quan canta la nova Amèrica i es repeteix durant segles a Europa. I així podríem anar reculant en el temps fins arribar a la mitologia clàssica, on la poma és metàfora freqüent.

En qualsevol cas la literatura no es deté en fronteres i pot acabar generant referents tant o més importants i estables que els mateixos elements patrimonials arquitectònics.

En resum: es generen universals quan la veu local s'incardina en el concert coral del món i del temps i li presta el seu pols, però sense fondre's.

Literatura, paisatge, turisme

De la mateixa manera que les administracions, el comerç o els particulars utilitzen i exploten certs elements distintius i tangibles d'un territori –arquitectura urbana, monuments, productes naturals o paisatge– per a promocionar-los, també ho haurien de fer amb els anomenats valors intangibles, és a dir, la literatura o la música. ¿Com es poden promocionar certs espais del nostre territori sense recórrer a Pau Casals, per exemple? O ara mateix i en un altre nivell, el Priorat, sense Lluís Llach quan posa Porrera com a eix d'un cant general de la comarca? Alguns països tenen una especial sensibilitat pel paisatge, i dediquen partides pressupostàries al seu manteniment: Estats Units, França i Irlanda en són pioners. Conec algunes experiències europees –Suècia i Txèquia– on es relaciona el paisatge amb la memòria permanent, i per això alguns paratges geogràfics o urbans no poden alterar-se ni modificar-se sota cap concepte: seria una traïció a la memòria col·lectiva, seria com destruir un quadre d'autor important. Què diríem, si avui un polític cremés, estripés o fongués un quadre de Miró o una escultura

de Gargallo? En canvi restem impassibles quan aquest mateix polític decreta la urbanització o industrialització d'un paisatge valuós ecològicament.

Avui les guies turístiques de qualsevol país o ciutat solen anar encapçalades amb una introducció sobre aquest patrimoni intangible: qui els ha descrit i en quins termes literaris. Això fa que el viatger n'obtingui una imatge del lloc que visita molt més completa i complexa. Com ja he dit anteriorment, ningú que visiti Florència, per exemple, pot desconèixer la seva vinculació amb Sthendal, malgrat que el viatger potser no hagi llegit cap dels seus llibres. I si això és vàlid per a una ciutat de la Toscana, perquè no ho ha de ser per a un poble del Camp de Tarragona, per exemple?

Al meu entendre l'explotació dels recursos intangibles d'aquesta zona passen per la superació de dos problemes greus: (1) la desconexió que tenen entre si els gestors culturals i (2) la manca d'un atlas literari o artístic del territori. Si cataloguem els arbres monumentals o els edificis rurals, per què no fem el mateix amb els valors culturals intangibles?

En el primer cas ens trobem amb una evident manca de planificació i interès per aquests temes per part de les administracions públiques, les universitats i les editorials, les quals no han sabut lligar, explotar i potenciar les forces culturals existents en el territori, com són els instituts, els centres d'estudis o les agrupacions culturals, mitjançant els quals es podria generar un veritable coneixement del territori, i universalitzar-ho. Sense una connexió, coordinació i aprofitament de les energies de cadascun dels diversos agents culturals o d'investigació del territori és difícil emprendre empreses d'una certa volada i permanència. Aquesta ignorància i desconexió dels

gestors és més greu encara si sabem que a Europa hi ha models d'actuació provats, consensuats i amb resultats del tot positius per l'estètica i l'economia, que podríem copiar o adaptar.

El segon punt negatiu que hem assenyalat, conseqüència del primer, és la manca d'estudis sobre els escriptors que han incidit o actuat sobre aquesta geografia concreta, a partir de la qual hom podria fixar un veritable atlas literari i explotar-lo des del punt de vista turístic i cultural. És una tasca molt complexa, perquè obliga a llegir-ho gairebé tot, ja que no se sap mai on sorgirà la referència a un lloc o persona, l'evolució del concepte de paisatge per part de la societat o l'ús que en farà d'aquest la indústria de l'oci.

Per altra banda cal advertir sobre el mal ús que també es pot fer de la literatura com a reclam turístic. Pot passar com aquelles publicitats que mostren la imatge d'un indret gairebé paradisiac, però que no es correspon amb la realitat del conjunt, degradat o malmès. Per això una de les funcions de la literatura també ha de ser la crítica. Josep Pla ja denunciava que el foment del turisme destruïa el paisatge. I això ho deia el 1958! Sobre això, sobre el mal ús del territori, ara em vénen a la memòria dues instantànies formulades per sengles escriptors, Joaquim Santasusagna i Ramon Gomis. Joaquim Santasusagna en els anys trenta del segle xx, per exemple, ja intuïa el caire que havia de prendre la urbanització de la Vall de Núria o la banalització turística moderna d'avui en dia, i ho denunciava. Gomis, en les seves cròniques del paisatge costaner escrivia amb fina ironia: "Des d'aquesta posició es veu tot el territori del que devia ser la baronia de Vilafortuny. S'albira el castell, empastifat per uns edificis d'apartaments. És una llàstima, perquè aquesta ratlla de costa devia ser d'una gran bellesa. Però

el gran avantatge de la nostra educació catòlica és que sigui quin sigui el desgavell que s'organitzi, si un se'n confessa pot acabar perdonat. I la penitència és breu. Sembla, doncs, que no val gaire la pena que ningú s'entretengui a buscar les puces als promotors de tanta barbàrie, com la que s'ha comès en aquesta costa. Cal anar amb compte, però, a tirar la primera pedra. En general, les diferències d'opinió sobre el valor del paisatge, del territori, desapareixen quan la gent es torna rica". Aquesta cita és més important i transcendent del que pugui semblar a primera vista, doncs ens està dient que la preservació del paisatge no es pot deixar a la iniciativa privada, ni tant sols a les administracions locals, sinó que ha de ser atesa per lleis i normatives generals, consensuades pels diversos actors socials: en definitiva, ha d'estar subjecte a un pla d'ordenament del territori.

Malgrat tot això, la feina d'aixecar plànols de rutes literàries, lenta, feixuga, s'està fent, sempre *ad majorem Dei gloriam* i a iniciativa particular, a vegades en una coincidència de voluntats per part d'alguns investigadors o escriptors, i de tot plegat en són fruit diversos itineraris i rutes literàries establertes pel territori nostrat.

La literatura del paisatge com a recurs educatiu

Gràcies a les característiques de la nostra geografia i a l'evolució històrica de la seva població, els paisatges resultants són rics i variats, ja que inclouen tot un seguit de plataformes que van des de la muntanya mitjana fins la costa marítima, amb diverses i distintes solucions agràries i industrials. Tots aquests substrats són explicats i justificats des del punt d'anàlisi històrica i social, amb materials pedagògics adients; ara bé, com

es fa, si és que es fa, aquesta divulgació literària i amb quines eines?

Desconec si alguna escola, institut o universitat de la nostra àrea territorial treballa de manera sistemàtica i continuada la disciplina. En tot cas dubto que pugui fer-se de manera global i amb un enfocament adient d'aquest territori, atesa l'actual manca d'eines didàctiques. Hi ha diversos articles al·lusius al tema, en una bibliografia dispersa i poc accessible; algun llibre i diversos seminaris i congressos amb uns pocs materials. I com he dit anteriorment, a vegades sorgeixen certes rareses com la Dolores Requena, que des de fa anys treballa amb alumnes d'institut de secundària traçant rutes literàries sobre el paisatge.

El paisatge a l'onomàstica literària

No voldria deixar passar l'avinentesa d'aquesta taula rodona sense esmentar l'interès que té per al paisatge l'onomàstica popular. Tots sabem que quan es desforesta una zona no solament s'acaba amb la vegetació natural, sinó que també se'n dificulta la vida futura, ja que les pluges que s'esdevinguin amb posterioritat acabaran arrossegant la cobertura del sòl i amb ella la possibilitat regenerativa del cos. No s'hi pensa, però amb la destrucció dels paisatges també desapareix una gran riquesa lèxica, l'imaginari que ha creat la tradició del lloc i una literatura popular que és local però teixida en un canemàs universal. No oblidem que el paisatge local sempre es troba personalitzat, humanitzat, i que per això té noms propis i història: la toponímia.

Així doncs, amb la mort del paisatge mor igualment tota aquest teixit cultural. Però si com diu el proverbi africà, quan mor un home vell, mor una enciclopèdia, amb la mateixa força i raó podem dir que quan es transforma violentament o des-

trueix un paisatge també es destrueix el seu arxiu de memòria. En aquest sentit vull recordar uns textos medievals, escrits per Bernat Desclot i més tard pel mateix Jaume I, quan en el seu avenç en la reconquesta de València escrivien: “lo castell que els sarraïns apel·laven Enesa, e els crestians deïen lo Puig de Cebolla, e ara ha nom lo Puig de sancta Maria.” Tota una seqüència onomàstica! Cada mot és doncs, una càpsula de ressonàncies màgiques i amb elles enhastades es fa literatura: des de la simple fórmula popular fins a la més complexa descripció intel·lectual.

A vegades tampoc cal que desapareixi el paisatge per a perdre part o tota aquesta informació, sinó que basta que es transformi o s'alteri el seu significat inicial. És quan es dona el mal costum de rebatejar els indrets amb noms estranys a la cultura del lloc, que no transcriuen el seu passat, funcions o imaginari. Una actitud segurament provinciana, esperonada per les immobiliàries i tolerada per les administracions públiques que no estableixen criteris adients. Fa feredat veure, per exemple, com se suprimeixen noms populars del paisatge per a supplantar-los amb nominacions “exòtiques”, i dol igualment que la conscienciació o ensenyament de l'onomàstica popular no s'implanti a les escoles. Mireu, conec algunes experiències pedagògiques europees en què s'aprofiten els primers cicles escolars dels joves per fer-los recollir materials etnològics en els quals la literatura i el paisatge serveixen, precisament, per a reforçar un localisme a través del qual copsar i entendre el cos universal. De fet practiquen allò que ja deia el poeta dublinés W. B. Yeats: el localisme és un guant per abastar l'univers.

EUGENI PEREA SIMON

La resurrecció del paisatge, és possible?

Tampoc voldria acabar sense almenys deixar una porta oberta a l'esperança. Malgrat la mort del cos natural, ara sabem que la seva memòria pot perdurar a través de la literatura i, fins i tot, que la resurrecció física del cos és possible: algunes administracions ja s'hi han posat i, després d'haver permès o afavorit la seva desaparició, conscients del pecat capital que ells o els seus antecessors havien comès, ara exerceixen la taumatúrgia en temes ecològics i rescaten o refan fragments de paisatge tradicional per a conservar i mostrar en un futur museu de la Naturalesa. Lloat sia Déu!

La preocupació pel paisatge

Al meu entendre no podem desvincular l'interès per la literatura del paisatge de l'interès i la preocupació latent, despertats en els darrers anys, pel paisatge en si mateix. Si bé el concepte de paisatge forma part dels valors heretats no és menys cert que la seva definició ha canviat molt. Antigament es concretava exclusivament en uns espais singulars, espectaculars, d'una bellesa contrastada segons els cànons del moment, diferenciats de la resta d'espais naturals, urbans, agraris, que podien ser moltes coses però no pas considerats paisatge. Hem passat del descobriment que fa l'home urbà de determinats espais d'una singularitat i bellesa remarcable als quals va donar la categoria de paisatge, a una consideració més universal segons la qual tot l'espai físic exterior és paisatge. Els nostres avantpassats anaven a contemplar *paisatge*, nosaltres hem adquirit consciència de viure i de moure'ns en el paisatge. Un habitant del món rural podia veure moltes coses del seu entorn, sempre concretes, quantificables: camps, boscos, muntanyes, valls, etc. però mai una concepció figurada com el paisatge. Ara fins i tot en qualsevol barri construït sense cap mirament vers el seu entorn paisatgístic es parlarà del paisatge, que serà si voleu un paisatge urbà degradat, però en definitiva paisatge.

La preocupació i l'interès pel paisatge en els darrers anys es produeix fonamentalment per dues coses: pel benestar i pel

creixement. Assolides per la major part de la població les necessitats bàsiques, i unes dosis de consum i de serveis que ens semblen indestriables de les necessitats, hem anat adquirint la consciència que el nostre entorn de vida havia d'estar ordenat, net, que calia embellir-lo, posar-hi arbres, jardins, flors, que ens calien espais improductius de natura domesticada enmig o a tocar dels espais urbanitzats, per a fer més plaent i relaxada la vida. D'això n'hem fet exigència i reivindicació i els ajuntaments democràtics n'han fet programa electoral. L'augment del nivell de vida de capes importants de la població ha posat en el desig de l'assolible, en famílies urbanes, l'adquisició d'una segona vivenda situada més a la vora dels *paisatges*, de la natura, provocant en molts casos la desfiguració, per no dir la destrucció dels paisatges anteriors. El peregrinar setmanal de moltes persones, sigui cap a una segona residència estable o a llocs diversos, ha produït una demanda de consum de paisatge a raó de la necessitat d'omplir els ulls i els pulmons dels esperits urbans. I no només és això, sinó que el somni de molta gent ha esdevingut viure fora ciutat, més en contacte amb un paisatge que inclogui relleus de muntanyes, boscos, i camps de conreu. I com en les segones residències l'augment de l'oferta i la demanda de cases unifamiliars aparellades o no, va provocant un consum de territori per a finalitats urbanístiques com mai havíem vist. L'especulació amb el sòl i amb els habitatges ha estat un negoci fàcil i clar. A tot l'Estat es construeix més que a mitja Europa junta. Cal crear constantment infraestructures de comunicació per a donar sortida a l'increment de la mobilitat entre la residència, el treball, l'oci, les relacions socials, etc. que comporta més consum de territori. En algunes comarques cal fer reserves de sòl per a finalitats agràries

—parcs agraris—, crear espais d'interès natural, etc., davant el perill que tot el territori acabi engolit per l'expansió de les àrees urbanes, industrials i logístiques o per les xarxes viàries. Ara que es parla tant de creixement sostenible —fins quan i fins on el creixement pot ser sostenible?—, ens adonem que en moltes zones el consum de territori és galopant, depredador; no teníem memòria d'un creixement similar. Si el benestar ens dóna la possibilitat de poder viure en un món ordenat, pulcre i en teoria respectuós amb el medi ambient, el creixement que genera ens destrueix molts paisatges particulars humanitzats, amb personalitat pròpia que acaben transformats, gairebé sempre, en una massa urbanitzada gairebé indistingible d'altres àrees urbanes que es construeixen al món occidental. Ens fem universals en la mediocritat, en la monotonia, mentre desapareixen petits móns diferenciats. El galopant creixement ens fa incapaços d'assimilar la transformació i la desaparició dels espais viscuts. Per això hem incrementat la preocupació i la sensibilitat pel paisatge.

La construcció del paisatge agrari

El pagès ha estat certament el gran constructor de paisatge. Mai però n'ha tingut consciència perquè el seu objectiu ha estat conrear terres que li aportessin el rendiment econòmic necessari per a viure. Fins ara ha conreat vinyes, cereals, oliverars o horta, mai paisatges. El pagès, en general, ha estimat la terra i ha procurat mantenir-la endreçada, ben conreada, mostrar el bon ofici, que de no tenir-lo podia ser causa d'infravaloració humana i de desmillorament de la propietat. El pagès ha tingut sempre consciència i voluntat de construir espais de bellesa, sempre però situats en paràmetres de valoració agraris. Una

vinya serà bella per l'ufanor dels ceps, per la seva productivitat, pel ben llaurada que estigui, pels camins en bon estat que hi condueixin, pels marges ben plomats que esglaonin els desnivells, per la característica de les terres. Són tanmateix els mateixos factors que han provocat la construcció d'uns paisatges harmònics i bells. Paradoxalment com més preocupació té la societat envers el paisatge —bona part és agrari— més dificultat té la pagesia per exercir la seva professió des de la perspectiva de la rendibilitat econòmica. Actualment s'està produint la introducció d'uns models d'explotació més agressius propiciats tant per grans empreses com per capital vingut de fora del sector, que provoquen explanacions extenses o roturacions innecessàries en forma de feixes i que destrossa el paisatge agrari que hem conegut. El model de l'explotació agrària familiar, la gran constructora dels paisatges que ens agraden, està en crisi. La societat a través dels seus polítics haurà de decidir quin paisatge agrari volem i com el podem mantenir, si amb la rendibilitat de la producció, el control de la compra venda de les terres, la figura del pagès jardiner del territori, la regulació de les transformacions de l'orografia, o si tot es deixa al lliure arbitri del mercat.

La preocupació literària per la transformació galopant del paisatge

Al meu entendre la ràpida desaparició de paisatges coneguts, carregats de memòria, és difícil d'assimilar i ens condueix a una valoració i a una sensibilitat envers el paisatge que fins ara no teníem. I aquesta sensibilitat l'hem transmès a la literatura.

Algunes obres recents evoquen la desaparició de paisatges i de formes de vida situades al seu entorn i es constitueixen en

denúncia. *Purgatori* de Joan Francesc Mira n'és un exemple en el cas de la ciutat de València, amb un retrat precís del creixement especulatiu de la ciutat. Antoni Pladevall a *Terres de lloguer* planteja els canvis introduïts en el sòl agrari, sotmès als efectes de la industrialització i la terciarització, que foragiten els pagesos masovers esdevinguts uns inadaptats fora de la terra. Toni Cucarella a *Heretaràs la terra* reflecteix la destrucció de l'horta de Xàtiva també sota els paràmetres de l'especulació. És de fet una literatura preocupada pel paisatge, per la brutal transformació soferta en determinats llocs.

La relació entre literatura i paisatge no la deslligaria de la percepció que tenim de pèrdua, de transformació, de malbaratament del paisatge, d'un sentiment, d'un rosec que ens pregunta insistint si no hi ha altra forma de concebre el progrés. Davant de tot això valoritzem molt més els paisatges viscuts que veiem perdre. Una manera de retrobar-los, de conservar-los l'establim en la literatura.

L'any passat la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana va celebrar a Maó el seu Vè congrés: Paisatge, territori i societat a les terres de parla catalana. Varem tractar el tema des de perspectives diferents, fet que va propiciar que es suscités un debat molt viu, en qualsevol dels àmbits tractats, amb un interès recíproc entre geògrafs, arquitectes, historiadors, historiadors de l'art, ecòlegs, pagesos, filòlegs, biòlegs, ecologistes, responsables de l'administració, etc. La interdisciplinarietat, en aquest cas va ser un èxit, perquè en el fons tothom entén que els valors del paisatge no són exclusius de ningú i poden ser mirats, gestionats i defensats des de perspectives molt diverses.

No vull dir pas amb això que tota la literatura vinculada amb el paisatge tingui o hagi de tenir un to reivindicatiu. Però sí que la preocupació genèrica pel paisatge ha comportat un interès per la literatura que directa o tangencialment n'és objecte.

Paisatges interioritzats

La literatura personalitza el paisatge, el fixa en interpretacions personals que ni en els casos més descriptius podem considerar exactament fotogràfics. L'autor sempre valora, distingeix, remarca, prioritza o idealitza, elements, parts, sensacions, escenes i moments d'un paisatge. Com en la major part de les coses de la vida l'home és parcial, voluntàriament o inconscientment. La fixació literària del paisatge, amb totes les raonades parcialitats que es vulgui, té però un interès que sovint amb el pas dels anys va més enllà de l'estrictament literari. Ens pot descriure espais naturals, que testimonien la vegetació d'un temps concret. Ens pot aportar un interès històric en haver posat els ulls en indrets humanitzats, móns desapareguts per diverses raons i circumstàncies.

El que és evident és que els paisatges més rellevants, més espectaculars que històricament han tingut més fàcil accés des de Barcelona, són els que han estat més reflectits per més escriptors, entre ells, els que en cada època han obtingut més categoria, prestigi o popularitat. Penseu ara en els mapes publicats en els dos volums d'una obra remarcable com és *l'Altes Literari de les terres de Girona* que ens situen l'obra escrita de les vuit comarques gironines. No sé si una obra de semblants característiques que tingués com a delimitació geogràfica la província de Tarragona —diguem-li com vulguem— tindria una densitat tan considerable. En el meu petit món del Gaià us puc asse-

gurar que no, cosa que no vol dir que espigolant no es trobin coses interessants. En el cas gironí hi hem d'afegir la valoració a l'alça que sempre ha tingut tot allò que es troba situat al nord de la capital catalana. En relació amb els seus paisatges, això es produeix tal vegada perquè són de més fàcil entendre, més mengívols, més ufanosos, que d'altres situats cap al sud o a ponent, més sobris, més estructurals.

Tothom té uns paisatges propis, els vulgui valorar o no, tinguï consciència o no de la seva existència i de la influència que ens provoquen. Són els de vida, els que estan circumscrits als llocs de naixença, de residència, de treball, de lleure, etc. És clar que no són el mateix els paisatges viscuts que els valorats, els que sotmetem a reflexió, amb els que s'ha dialogat. Entenc que la vinculació entre l'escriptor i el paisatge pot ser molt diversa. Pot tenir ofici i mà trencada per descriure moments d'un determinat paisatge, per saber-ne veure la plàstica com si gairebé es tractés d'un bon fotògraf. El paisatge pot influir i condicionar l'escriptor d'una manera determinada si està vinculat estretament a un determinat territori. I possiblement tots els altres paisatges els tractarà en relació al seu paisatge més íntim, més personal. Els horitzons, les llums, els colors tindran un adjectiu en funció comparativa amb el més conegut, més interioritzat. I encara podríem anar més lluny afirmant que la interpretació, la imatge que es formarà el lector del paisatge que l'escriptor ha intentat reflectir estarà condicionada a les experiències i les sensibilitats que el lector hagi pogut adquirir dels seus paisatges de vida. Sobre aquestes bases crearà la seva pròpia imatge subjectiva del paisatge que l'escriptor ha intentat transmetre mitjançant les paraules. La literatura sempre ens proporciona la capacitat d'imaginar a partir de les descripcions dels paisatges, de les persones, dels ambients.

Sobre els valors universals de la literatura

Fa uns dies, una persona amb importants responsabilitats en la gestió cultural de les terres de ponent em deia pontificant, que no hi havia ni escriptors ni literatura de la terra ferma, simplement hi havia literatura. Una asseveració per afirmar la universalitat del seu projecte de gestió cultural i per menys-tenir les realitats culturals locals i comarcals, que de fet, per mandat, haurien d'ocupar bona part del seu interès i dels recursos que gestiona. Vaig gosar dir que si més no, hi havia escriptors a la terra ferma. Vaig entendre que tenia davant un projecte assentat en la vanitat personal, que fa que el gestor es consideri el protagonista, en la condescendència basada en el desconeixement o la ignorància dels polítics que li fan confiança, en l'obligada obediència dels col·laboradors i en adulacions mútues entre la persona que gestiona recursos i les que en són beneficiàries. Em va fer una certa pena pensar que es podia construir un projecte cultural amb quatre tòpics presentats com el paradigma de la modernitat. Com un altre amb el qual afirmava que la institució que representava no donava subvencions, sinó que finançava projectes. Subvencions o finançament, la qüestió rau en els criteris i en els objectius que es tinguin entre mans i en la equanimitat amb que s'atorguin.

No tinc cap mena de dubte de la universalitat que pot adquirir determinada literatura vinculada al paisatge, però encara en tinc menys sobre la necessitat de promoure literatura que tingui en compte els nostres paisatges, que si es possible els universalitzi o si més no que els recreï amb la suficient qualitat. En el cas d'una novel·la, triar per triar, prefereixo trobar-me amb paisatges i escenaris coneguts o propers. La percepció que com a lector puc tenir-ne és més rica, més entenedora,

m'apropa més a una realitat sobre la qual hi tinc posat un interès i una curiositat més grans. M'ajuda a entendre el món proper on jo visc. No vol dir això que faci una lloança al localisme, al contrari la bona literatura ha de combatre'l, deixar-lo sense els arguments xovinistes en els que s'empara. Per tant estimular-ne la creació o l'estudi no em sembla gratuït ni aliè a les responsabilitats que es deriven d'una determinada administració territorial. M'agradaria remarcar l'encert que va tenir l'any 2003 la Diputació de Girona en la publicació de l'*Altes literari de les terres de Girona* dirigit per Narcís-Jordi Aragó i Mariàngela Vilallonga. Un encert que ha posat en valor i en coneixement la diversitat d'autors que durant els segles XIX i XX van escriure sobre el territori gironí. En la introducció s'afirma: «Perquè cada terra té la seva personalitat pròpia, fins al punt que ha donat un tipus determinat de literatura, uns escriptors amb uns perfils ben diferents als que han viscut i descrit les terres properes, de manera que cadascun dels redactors de les vuit comarques ha estat condicionat pel territori i per aquells que havien viscut literàriament el territori». L'afirmació no és gratuïta sinó que parteix de les conclusions que es poden extreure d'un recorregut literari per les vuit comarques gironines de més de mil pàgines. Si a l'hora de valorar, de promoure, de distingir, només tinguéssim en compte els valors de la literatura universal i ens regíssim per uns estrictes barems de qualitat quedaríem constrenyits a una llista de clàssics que seria igual per a tot el món. Cada territori ha de promoure la seva literatura, perquè en cada dimensió geogràfica compleix un paper determinat.

Tots els paisatges tenen dret a tenir referents literaris propis que l'hagin personalitzat. Fa anys una associació barcelonina,

ben subvencionada, de les que es creuen que ens han de salvar les essències del país, es va dedicar a passejar una exposició fotogràfica de paisatges catalans per tal que a partir dels vots dels visitants s'escollissin els 100 indrets de Catalunya que tots els catalans hàviem de conèixer. Quina barbaritat! Quina concepció més egoista! Com si tot el país fos una reserva per a les seves excursions dominicals. Per sort la literatura té la capacitat de transformar en bellesa espais i indrets que no serviren per a foto de postal.

El foment territorial de la literatura del paisatge no ha de passar per arguments tan ridículs, tan de catecisme tronat. Cal estimular la creació literària vinculada al paisatge pel seu interès en pensar, descriure i recrear els nostres espais de vida, la nostra geografia. Ho fan les literatures de les grans llengües i ho fan en territoris concrets, sense tants complexos com el nostre. Una cosa no treu l'altra i no hi ha cap problema per passar de la lectura d'una literatura que ens personalitza en els paisatges més estrictament locals a una de situada en entorns cosmopolites o sense paisatges definits. Tanmateix menystenir les produccions territorials per demostrar que som universals em sembla una ridícula espatarrant per molt disfressada que ens presentin la mona. Els paisatges tant en la realitat com en la literatura, gairebé sempre són imatges locals, siguin urbanes, rurals o d'espais naturals immaculats. Segurament els valors universals que pot generar un paisatge no provindran exclusivament —per més que hi ajudin— d'unes descripcions acurades, perfectes, fetes amb una pulcritud insuperable en l'ús de la llengua sinó de la capacitat de l'escriptor d'incloure i articular en el paisatge valors humans que esdevinguin universals.

Veure els paisatges literaris. L'objectivitat i l'abstracció

La literatura pot fixar un paisatge, el pot transformar, el pot crear, el pot modular fins a l'extrem que aquella porció de territori mai no podrà ser mirada sense recórrer al que s'ha escrit. Fins i tot pot influir en la seva preservació. La lectura d'una descripció literària paisatgística clarament identificada amb noms i cognoms, sobretot si és propera, produeix ganes de conèixer l'espai geogràfic que l'ha engredat, saber si es conserva igual o el temps i els homes hi han introduït canvis essencials. Per tant genera desig de visitar, de veure, gairebé de palpar com Sant Tomàs. I el desig crea la necessitat de trobar el lloc precís que si és molt particularitzat pot ser difícil de localitzar. La necessitat pot originar propostes organitzades a l'entorn de rutes vinculades sobretot a escriptors, però també a territoris. Són les anomenades rutes literàries que darrerament s'han multiplicat atenent, també, els beneficis que poden generar, amb la promoció d'un determinat territori. Si la preocupació per la destrucció o la transformació del paisatge provocava interès per la literatura del tema, gairebé podríem afirmar que l'interès per determinats espais que han estat objecte de l'atenció literària pot influir en la seva preservació i promoció. El que sí que he pogut comprovar personalment amb la publicació del llibre *Santes Creus i les terres del Gaià*, tot i no ser un llibre d'estricta descripció literària dels paisatges, és que el lector vol comprovar in situ les experiències, els sentiments, la recreació que vaig concretar en el text. Un bon amic del País Valencià, de Pedreguer em deia: «...i encara que tu dius que el llibre no pretén ser una guia, la veritat és que llegint-lo t'agafen unes ganes tremendes de recórrer totes les terres del Gaià i anar vivint les sensacions descrites». Les rutes literàri-

es poden aportar un coneixement del territori molt diferenciat del que emana de l'aplicació que es fa en les guies turístiques, de la història, la història de l'art, l'arquitectura, la geografia, les ciències naturals, que es pugui concretar com esmentava l'amic de Pedreguer: veure i entendre un territori a partir de les sensacions despertades en l'escriptor. La ruta literària pot tenir la virtut de concretar objectivament en la realitat física actual l'abstracció formulada per l'escriptor amb anterioritat, conjugant el present real amb la imaginació, la sensibilitat i la recreació pretèrita.

La necessària aplicació de la literatura del paisatge en la didàctica

A les planes de *La Segarra*, setmanari editat a Santa Coloma de Queralt als anys trenta del segle xx, publicaven una poesia que sintetitzava algunes de les característiques definitòries del territori colomí. En unes terres que mai han tingut resolta a gust de tothom la seva adscripció comarcal, la definició territorial era clara: la Segarra. La segona cosa eren els colors de la terra llaurada per donar pas als canvis del paisatge propiciats pel conreu dels cereals. Finalment, el clima hivernal, amb la blancor que cada any hi aporta la neu. La cloenda és un manifest d'estimació cap a la terra sense cap altre apel·latiu. L'autor, Eduard Estalella, era col·laborador habitual de *La Segarra*. Escrivia:

*La Segarra roja i grisa
s'és vestida de verdor
quan vindrà la maduresa
la veurem de color d'or
i pot ser dins l'hivernada
revestida de blancor.*

*Siga roja, verda o grisa
siga blanca o color d'or
és la nostra enamorada
la que ens té robat el cor.*

Sempre he pensat que és una poesia ideal per ser apresada a les escoles de la Baixa Segarra, per nens i nenes no pas gaire grans. Ideal per explicar que el paisatge colomí és segarrenc, que el conreu principal són els cereals i que la seva evolució canvia radicalment el paisatge. Per explicar que el clima de l'altiplà de Santa Coloma, per la seva altitud, és més fred que les terres del seu entorn. I finalment per transmetre un sentiment d'estimació envers la terra on es viu. Segurament ningú coneix aquesta poesia. Ha quedat oblidada entre les pàgines groguenques dels pocs exemplars que es conserven de *La Segarra* de juny de 1932.

Hi ha dues coses que hauria o podria fer l'escola. La primera seria ensenyar a mirar el paisatge proper, saber-ne distingir els noms dels elements que el conformen, els topònims; entendre els canvis estacionals que el paisatge assumeix amb la major naturalitat; endevinar les transformacions històriques o presents; saber-hi dialogar i percebre sensacions. La segona cosa s'encaminaria cap a la literatura. Facilitar a l'alumne petits elements literaris que com la poesia de *La Segarra* fossin exemple d'interpretació i recreació literària de l'entorn proper de l'alumne. Estimular i fomentar l'escriptura sobre l'espai de paisatge viscut, sigui rural o urbà, tingui horitzons de boscos, de vinyes o de teulades.

Saber mirar, llegir i escriure sobre el paisatge viscut, és una eina fonamental per valorar i entendre tots els paisatges que se'ns presentin a la vida. És saber donar valor, interès i realisme a la part de món on vivim, abstrèure'ns de l'abassegador

oci-negoci que tot ho suplanta, envaeix i uniformitza, i ens fa viure en una irrealitat, en una ficció permanent. La interrelació amb el paisatge de vida, mitjançant la literatura, és també una manera d'integrar a tanta canalla nouvinguda, de donar elements d'identificació. Possiblement —ho dic amb desconeixement— cal sortir dels llibres de text per trobar els elements més locals o propers que proporcionin continguts literaris a desenvolupar a les aules.

Des de la recuperació de la llengua catalana com a llengua d'ensenyament, arreu es convoquen concursos literaris destinats a nens i nenes. Escoles, instituts, ajuntaments, associacions culturals, revistes locals, etc. organitzen periòdicament certàmens literaris que funcionen més o menys correctament, tal vegada amb inèrcies repetitives. Crec que podrien ser unes bones eines per estimular a escriure a partir dels paisatges coneguts, aprendre a descriure, a recrear l'espai viscut, a crear històries a partir d'un context paisatgístic real. Molt sovint ara trobem narracions que ens recorden massa l'imaginari televisiu.

Epíleg

El paisatge és un dret que la societat exigeix cada dia amb més convicció. Només cal veure com contínuament sorgeixen grups per oposar-se a transformacions que causen impacte o pèrdua de valors paisatgístics. S'ha definit com la cultura del no. És també cultura del sí a uns altres valors, que no passen pel creixement com a raó única del funcionament de la societat. Al meu entendre serà bo no deslligar la literatura del paisatge de la preocupació per la manipulació grollera que l'especulació i les complicitats que es teixeixen al seu entorn infligeixen al territori. No restar-ne al marge, sigui amb la paraula o amb les

actituds. Si ho féssim, en el fons seríem com la poesia més car-
rinclona de flors i violes. Promoure el paisatge en la literatura
sempre serà favorable a la preservació dels valors que hi son
inherents.

Associació de Professionals i Estudiosos
en Llengua i Literatura Catalanes

Fotografia: Daniel Daranas